

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 711.45(450.365Bela Peč)
622.3:553.31(450.365Bela Peč)(091)

Prejeto: 7. 9. 2016

Boris Golecizr. prof. dr., znanstveni svetnik, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa,
Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: bgolec@zrc-sazu.si

Posebnosti nastanka in razvoja fužinarskega trga Bela Peč

IZVLEČEK

Trg Bela Peč na skrajnem severozahodu Kranjske, danes v Italiji (Fusine in Valromana), je posebnost po tem, da se je razvil iz naselbine fužinarjev v pozno nastalem deželno knežjem gospodstvu in imel kot edini fužinarski kraj na Kranjskem ne le trški naslov, temveč tudi vse elemente pravega trga: sloj polnopravnih tržanov, trški svet in izvoljenega trškega sodnika, podrejenega upravitelju belopeškega zemljiškega gospodstva. Tržani tega razmeroma majhnega trga so prvič izpričani ob zatonu srednjega veka, leta 1499, trajalo pa je še nekaj desetletij, da se je utrdilo pojmovanje kraja kot trga. Bela Peč je torej funkcionirala enako kot kateri koli drug trg z razvito avtonomijo in je tako kot ostali trgi tega tipa na Kranjskem ohranila avtonomne organe do francoske zasedbe v začetku 19. stoletja. Nasprotno so bili drugi fužinarski kraji podrejeni višjemu rudarskemu sodniku za Kranjsko.

KLJUČNE BESEDE

Bela Peč/Weissenfels/Fusine in Valromana, trg, fužinarstvo, trška samouprava

ABSTRACT

PECULIARITIES OF THE EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF THE IRONMAKING MARKET TOWN OF BELA PEČ

What made the market town of Bela Peč in the northwesternmost part of Carniola, today in Italy (Fusine in Valromana), unique was that it developed from a settlement of ironmakers in the late-established territorial princely seignior and that, being the only ironmaking centre in Carniola, it possessed the title as well as all elements of a full market town: the stratum of full-fledged burghers, the market town council and the elected market town judge, subordinated to the administrator of the seignior of Bela Peč. The population of this relatively small market town first appeared in written sources at the end of the Middle Ages, in 1499, after which another few decades had to pass until it came to be considered a market town. Bela Peč therefore functioned in the same manner as any other market town with a well-developed autonomy and likewise retained its autonomous bodies until the French occupation in the early 19th century. The remaining ironmaking centres, on the other hand, fell under the jurisdiction of the higher mining judge for Carniola.

KEY WORDS

Bela Peč/Weissenfels/Fusine in Valromana, market town, ironmaking industry, market town self-government

Gospodstvo Bela Peč na skrajnem severozahodu Gorenjske in nekdanje Kranjske je že samo po sebi posebnost zaradi poznega nastanka v prvi polovici 15. stoletja, ko se je pod celjskimi grofi osamosvojilo od radovljiškega gospodstva, in zaradi zgraditve novega višinskega gradu kot sedeža gospodstva na sami gosposočinski in deželni meji s Koroško.¹ Prav tako je po nastanku in razvoju specifičen istoimenski trg v ozki dolini pod grajskim hribom. Razpotegnjena trška naselbina vzdolž Jezerskega potoka, v katerega se v njenem spodnjem delu stekata Črni in Beli potok, se je namreč razvila iz fužinarske,² ki je bila nekaj desetletij starejša od gradu in katere prebivalci so na pragu novega veka dosegli priznanje statusa trga in tržanov, za svojega rudarskega sodnika pa položaj trškega sodnika. Bela Peč je s tem kot edini med rudarskimi in fužinarskimi kraji na Kranjskem postala trg.³ Ker je po zlomu Avstro-ogrske monarhije pripadla Italiji, kraj pa je bil izrazito nemški in omejen na lokalno upravno-politično funkcijo, mu slovensko zgodovinarstvo in domoznastvo nista posvečala skoraj nobene pozornosti.⁴ Te je bilo v nekoliko večji meri deležno le belopeško gospodstvo, katerega sedež se je že okoli leta 1700 dokončno preselil v Zgornjesavsko dolino, najprej na Jesenice in od tam v Kranjsko Goro, tako da je gospodstvu ostalo po prvotnem središču le še ime.⁵ Za preteklost kraja, v katerem se je v 20. stoletju občutno zamenjalo prebivalstvo, je tudi na italijanski strani zaznati večje zanimanje šele v zadnjem času.⁶

Pričujoči prispevek podaja oris razvoja Bele Peči od nastanka fužinarskega naselja do začetka 19. stoletja, ko je izgubila trško avtonomijo. Mlajša obdobja bi zaradi kompleksnosti zahtevala posebno obravnavo in se jih zgolj dotaknemo.

Specifični nastanek trga

Nastanek trga Bela Peč (nemško Weissenfels, danes Fusine in Valromana) je bil glede na povedano do nedavnega zavrt v meglo.⁷ Začetke fužinarskega naselja, predhodnika trške naselbine, gre iskati v drugi polovici 14. stoletja, v času Ortenburžanov kot gospodarjev obsežnega radovljiškega gospodstva ob kranjsko-koroški deželni meji južno od Karavank. Tedaj ne samo da še ni bilo belopeškega gradu, ampak pred njegovim nastankom ni izpričan niti toponim Bela Peč, ki bi se nanašal na dolinsko naselje ali na skupino zaselkov. Vse kaže, da so belopeško območje prvotno imenovali preprosto po vasi Rateče. Raba toponima Rateče tudi za območje, ki leži sicer precej nižje, že onstran savskega razvodja, priča o njegovi pozni kolonizaciji in o tem, da je moralo biti dotlej sestavni del rateških srenjskih zemljišč. Brez dvoma je belopeško fužinarsko naselje prvič izpričano v listini, ki jo je leta 1394 izdal Nikolaj Hintenaus (*Nickl der Hintenaus*), pečatila pa gradiščana ortenburškega gradu Waldenberg pri Radovljici. Nikolaj govori v njej o četrtini kovačije (*vnnser viertl der schmidten*) ter o hiši in vrtu pri kovačiji pri Ratečah (*daselbst bey der schmidten ob Ratschach*), ki sta jih z ženo prodala Bartolucu iz Naborjeta (*Bartholutz von Malburget*).⁸

Bartoluc je skoraj gotovo identičen z Bartolusom Consuranom, deset let pozneje (1404) omenjenim kovačem in sodnikom pri Sv. Lenartu v Ratečah (*dem Bartolusen Consuran, schmidt vnnnd richter zu St. Lienhardt zu Ratschach*). Njemu, njegovi ženi in dedičem je tedaj grof Friderik Ortenburški s fevdnim pismom, izdanim na Ortenburgu, izročil v fevd kovačijo, oštati in hiše, ki jih je Bartolus postavil pri Sv. Lenartu, nadalje dva rovti, mlin in žago ter les in vodo, potrebna za obratovanje kovačije in žage. Posest je Bartolus prejel z enakimi pravicami oziroma ob enakih pogojih, kot so jih imeli drugi ortenburški kovači pri Sv. Lenartu in na Jesenicah ter bamberski v Kanalski dolini (*als annder vnnser schmidt daselbst zu Sannct Lienhardt vnnnd zu Asnickh, vnnnd alls die schmidt im Cannall dem von Bamberg tuendt*).⁹ Tri leta pozne-

¹ O tem gl. zlasti Mlinar, Povednost srednjeveških urbarjev, str. 35–36 in tam navedeno literaturo.

² Pojem fužinarstvo se nanaša na obdelovanje pridobljenega surovega železa v presnih ognjih in pod kladivi, nadalje v raznih drugih ognjih ter na proizvodnjo končnih izdelkov v posebnih obratih (Šorn, Pregled našega železarstva, str. 243). V prispevku uporabljena terminologija se v glavnem opira na Šorna (prav tam, str. 243–247), le da izraza *Hammer*, kadar gre za ožji pomen, po zgledu novejših literature ne prevajam kot fužina, ampak kot kladivo (prim. Lačen Benedičič, *Ortenburški rudarski red*; Mlinar, Povednost srednjeveških urbarjev).

³ Enkrat samkrat so kot trg označeni tudi Železniki, in sicer na Florijančičevem zemljevidu Kranjske iz leta 1744, od drugega desetletja 19. stoletja pa se na uradnih seznamih trgov pojavlja poleg Bele Peči Kropa, vendar je šlo zgolj za naslov brez kakršnih koli upravnih ali drugih posebnosti (Golec, Erze, Wasser, Feuer, str. 158–159).

⁴ Kratek zgodovinski pregled trga je podal samo Leopold Podlogar leta 1920 v reviji *Vrtec* (Podlogar, Iz zgodovine kranjskih trgov, str. 25–27, 51–56).

⁵ Gl. predvsem: Smole, *Graščine*, str. 76–77; Mlinar, Povednost srednjeveških urbarjev. – Sam prenos gosposočinskega sedeža v Zgornjesavsko dolino bo razviden iz nadaljevanja in doslej ni bil ustrezno pojasnjen ne v kronološkem ne v vsebinskem pogledu.

⁶ Gl. zlasti domoznansko delo Maura Müllerja s težiščem na hišah (Müller, *Le case del Comune Catastale di Weissenfels*).

⁷ Na specifičen nastanek trga in čas njegove prve pojavitve v virih sem v osnovnih potezah opozoril leta 2014 v prispevku s simpozija o okolju (Golec, Erze, Wasser, Feuer, str. 158–159).

⁸ Listina, datirana na ulrikovo (4. julija) 1394, je v prepisu ohranjena v zapisu različnih pravic v belopeškem gospodstvu (*Der von Weissenfels Freyhaiten*), nastalem nedolgo po letu 1523 (ARS, AS 1, šk. 117, I/67, lit. W–14, Der von Weissenfels Freyhaiten, pag. 45–46). Nedatirani foliant vsebuje prepise listin od omenjene do vključno 25. julija 1523 (pag. 74) in je najbrž povezan s pobilže neznano urbarsko reformacijo (gl. tudi op. 31). – Domnevo, da je bila Hintenausova kovačija locirana na območju Bele Peči, je prvi izrazil Janez Mlinar (Povednost srednjeveških urbarjev, str. 36, op. 6).

⁹ Prepis listine z dne 6. oktobra 1404 (v ponedeljek pred sv. Dionizijem): KLA, KLA 112, 2732, Urbar Weissenfels 1636, pag. 414–415. Prim prepisa: prav tam, 2435, Urbar und Kopialbuch, fol. 116v–117; StLA, I. Ö. HK–Sach, K 91, Heft 27, fol. 105v.

je (1407) je Friderik v Radovljici izdal prav takšno fevdno pismo trem možem in njihovem dedičem: bratoma Mihaelu in Zuanu, imenovanima »naša kovača v Ratečah« (*Micheln vnnnd seinen brueder Suann, vnnsern schmidn ze Ratschach*), za polovico kovačije ter Nikolaju (*Nicolo*) za drugo polovico istega obrata, lociranega v Rateče pri Sv. Lenartu (*zu Ratschach bei sannd Liennhart*). Kovačijo so posedovali skupaj in v njej skupno delali, fevdne pravice pa so se tudi zdaj raztezale še na oštate, hiše, les in vodo.¹⁰

Glede na cerkveni patrocini in nadaljnji razvoj kraja ni nobenega dvoma, da se toponim Sv. Lenart v Ratečah nanaša na Belo Peč,¹¹ ki pa tedaj še ni imela tega imena. Več dejstev jasno priča, da je moralo tu okoli leta 1400 že obstajati omembe vredno fužinarsko naselje s cerkvijo. Zdi se, da te še ni bilo, ko so Rateče leta 1390 prišle izpod koroške župnije Marija na Zilji v nekaj desetletij prej ustanovljeno župnijo v Kranjski Gori.¹² Cerkev sv. Lenarta je posredno prvič izpričana leta 1404 prek toponima in je zrasla zaradi fužinarske naselbine, saj je njen patrocini med drugim zavetnik ključavničarjev, kovačev in fužinarjev. Omemba prodaje četrtega dela kovačije (1394) in solastništvo treh mož pri kovačiji (1407) potrjuje obstoj instituta družabnikov, iz njihovih vrst pa je imela fužinarska naselbina v začetku 15. stoletja tudi že lastnega sodnika: kovača in sodnika Bartolusa Consurana. Posebej je pomenljivo, da se fevdni pismi grofa Friderika (1404 in 1407) sklicujeta na pravice jeseniških kovačev, ki so v tem času že premogli izvoljenega sodnika in lasten rudarski red. Rudarjem in fužinarjem na Jesenicah ga je četrto stoletja prej, leta 1381, izdal taisti Friderik Ortenburški. Še več, to normativno besedilo, znano kot Ortenburški rudarski red, je leta 1452 potrdil Friderikov naslednik Ulrik Celjski,¹³ pozneje pa so ga uporabljali tudi v drugih rudarsko-fužinarskih krajih na Kranjskem.¹⁴ Če upoštevamo, da je bilo belopeško območje sestavni del istega ortenburškega gospodstva kot jeseniško in da so tam rudarski mojstri, ki so imeli lastne kovačije in talilne peči, vsako leto volili rudarskega sodnika (*pergrichter*) že leta 1381,¹⁵ lahko tudi pri belopeških mojstrih sklepamo na enak razvoj. Kovač in sodnik

Bartolus Consuran iz Sv. Lenarta pri Ratečah (1404) je bil tako najverjetneje izvoljen in ne zgolj imenovan od zemljiškega gospodstva.

Zelo podobno dikcijo kot v ortenburških fevdnih pismih iz let 1404 in 1407 srečamo leta 1422 v fevdnem pismu Friderikovega neposrednega naslednika Hermana Celjskega, ki je leta 1418 postal dedič ortenburških posesti. Tomaž in Martin, kovača iz Rateč (*schmidn vonn Ratschach*), sta Hermana prosila, naj jima podeli v fevd kovačijo v Ratečah pri Sv. Lenartu (*ein schmitn daselbst zu Ratschach, bei St. Lienhardt gelegen*), ki sta jo imela prej v fevdu od grofije Ortenburg. Tudi v tem pismu, izdanem v Radovljici, je govor o enakih pogojih, kot jih imajo drugi kovači pri Sv. Lenartu in na Jesenicah ter bamberski v Kanalski dolini.¹⁶

Pri pojmi kovač in kovačija se postavlja vprašanje, ali je šlo res (samo) za kovaško obrt, torej za izdelavo končnih železnih izdelkov. V zgodnjih virih se namreč kovačije neredko omenjajo same, brez predelovalnih obratov za rudo – talilnih peči in kladiv, čeprav so lahko nastale le ob njih oziroma v njihovi bližini. Glede na to, da se v Ortenburškem rudarskem redu iz leta 1381 pojavljajo samo talilne peči in kovačije, ne gre dvomiti, da kovačija pomeni toliko kot kladivo, brez talilne peči.¹⁷ Tako je treba razumeti tudi vsebino pojma kovačija pri Sv. Lenartu, v poznejši Beli Peči, kar potrjujeta belopeška urbarja iz let 1617 in 1636, ki navajata, da se fevdni pismi grofa Friderika Ortenburškega iz let 1404 in 1407 nanašata na dve kladivi (*auf zween hamer*).¹⁸ Že leta 1447 pa je obstoj kladiv (fužin) prvič izpričan v listini Lazarja, sina pokojnega Bartolusa, živečega pod Belo Pečjo pri Zgornji Fužini (*gesessen vnnnder Weissenfels bey den Obern Hamern*), ki je tam prodal svojo polovico »zgornjega ognja« (*meinen tail des halben oberne feurs*) bratu Sanušu (*Sanuschen*).¹⁹ Kje so talili rudo za belopeške obrate, viri ne povedo, morda v kraju samem ali v neposredni bližini, kjer so ležala rudišča.²⁰

Listinske omembe prvih znanih Belopečanov deloma razkrivajo, kdo so bili zgodnji fužinarji in od kod. Enkrat izvemo tudi za fužinarjevo prejšnje biva-

¹⁰ Prepis listine z dne 12. oktobra 1407 (sreda po sv. Dioniziju): ARS, AS 1, šk. 117, I/67, lit. W-14, Der von Weissenfels Freyhaiten, pag. 46. Prim. prepise: KLA, KLA 112, 2732, Urbar Weissenfels 1636, pag. 415–416; prav tam, 2435, Urbar und Kopialbuch, fol. 117–117v; StLA, K 91, H 27, fol. 106–106v.

¹¹ Prim. Mlinar, Povednost srednjeveških urbarjev, str. 36. – Hauptmann, ki se opira na starejšo literaturo, pravi, da so Ortenburžani leta 1404 povabili v Belo Peč prve fužinarje (Hauptmann, Razvoj družbenih razmer, str. 281). – Bartolusova sinova sta leta 1447 izrecno izpričana v Beli Peči (gl. op. 19).

¹² Höfler, *Gradivo za historično topografijo*, str. 39–40; Mlinar, Slepno črevo Kranjske, str. 339.

¹³ Objava in prevod: Lačen Benedičič, *Ortenburški rudarski red*.
¹⁴ Gašperšič, Gorenjsko železarstvo, str. 9; prim. Müllner, *Geschichte des Eisens*, str. 381.

¹⁵ Lačen Benedičič, *Ortenburški rudarski red*, str. 17.

¹⁶ Prepis listine, izdane 6. junija 1422 (v soboto po binkošti): KLA, KLA 112, 2732, Urbar Weissenfels 1636, pag. 417–418. Prim. prepisa: prav tam, 2435, Urbar und Kopialbuch, fol. 118–118v; StLA, K 91, H 27, fol. 107–107v.

¹⁷ Gašperšič, Gorenjsko železarstvo, str. 6–7.

¹⁸ KLA, KLA 112, 2732, Urbar Weissenfels 1636, pag. 38; prav tam, 2435, Urbar und Kopialbuch, fol. 9.

¹⁹ Prepis listine, izdane leta 1447 brez navedbe datuma: ARS, AS 1, šk. 117, I/67, lit. W-14, Der von Weissenfels Freyhaiten, pag. 54–55. – Odločitvi za prevajanje izraza/mikrotoponima Hammer kot fužina je botrovalo dejstvo, da je bilo drugo ime za Belo Peč – Fužine. – Lazarjev in Sanušev (Senus) rod sta, kot bomo videli v nadaljevanju, izpričana v Beli Peči še globoko v 16. oziroma 17. stoletje.

²⁰ J. Gašperšič v svoji preglednici nastajanja gorenjskih fužin v srednjem veku pogojno postavlja v Belo Peč v čas pred letom 1404 poleg kladiva in fužine tudi talilno peč (Gašperšič, Gorenjsko železarstvo, str. 9).

lišče: Naborjet v Kanalski dolini, koroški fužinarski kraj in pozneje trg blizu meje z Beneško republiko. Prvi znani kovač je bil glede na nemški priimek Hintenaus po vsem sodeč s Koroškega, medtem ko kažejo na italijanski izvor imena Bartolucca iz Naborjeta, verjetno identičnega s Bartolusom Consuranom, ter Nikola (*Nicolo*) in Zuana. Kot smo videli, je imela njihova posest pravni položaj fevda in s prehodom izpod ortenburške oblasti pod celjsko (1418) ni doživela nobenih sprememb.

Za fužinarje pri Sv. Lenartu so določene spremembe nastopile kmalu zatem: najprej je na vzpetini nad naseljem zrasel grad Bela Peč (nemško *Weissenfels*), po katerem je tudi fužinarska naselbina dobila novo ime,²¹ v naslednjih sto letih pa je slednja pridobila še naslov in pravice trga. Tako kot so grad zgradili v času, ko sta se funkcija tovrstnih objektov in njegov namen že bistveno spremenila in omejila, je trg nastal pozno in na specifičen način, ki na Slovenskem nima primerjave.

Grad je vsekakor starejši od uveljavitve statusa in naslova trga. Po Celjski kroniki, ki jo povzema Megiser in za njim Valvasor, ga je dal leta 1431 zgraditi Friderik Celjski. Razloge za takšno potezo je treba iskati predvsem v Friderikovi težnji, da bi z izgradnjo gradu in vzpostavitvijo novega gospodstva izboljšal upravljanje od očeta prevzete posesti, pri čemer robna lokacija ni bila najoptimalnejša. Razpoložljivi viri nakazujejo, da se je ob gradu razmeroma hitro izoblikovalo novo gospodstvo, ki se je izločilo iz gospodstva Radvljica in bilo ob koncu 15. stoletja, ko je nastal najstarejši ohranjeni urbar, že povsem samostojna gospodarska in upravna enota.²²

Glede na to, da v listinah belopeških kovačev do vključno leta 1422 ni najti toponima Bela Peč, ampak le Sv. Lenart, in da nobena ni bila izdana na belopeškem gradu, ne gre dvomiti, da ta tedaj resnično še ni obstajal. Prvič je izpričan leta 1440, slabo desetletje

po tem, ko naj bi ga postavili, in sicer posredno prek gradiščana (*burggraff zu Weissenfels*), ki je pečatil kupoprodajno listino Hansa Fertina. Ta se naslavlja kot sin Matije, stanujoč pri Sv. Lenartu pod Belo Pečjo (*bei St. Leonhardt vnnnder Weissenfels*), in je Senusu, belopeškemu »amtmanu« (valptu) grofa Celjskega (*Senussen [...] ambtman Vnder Weissenfels*), njegovi ženi in dedičem prodal rovt pri Sv. Lenartu (*bei St. Lienhardt daselbs*).²³

Označitev Senusa kot »amtmana pod Belo Pečjo« in navedba, da mora vsakokratni posestnik rovta plačevati letni činž tamkajšnjemu »amtmanu« (*vnder Weissenfels*), najbrž ne kaže na kakšno upravno samostojnost fužinarskega naselja, ki tedaj še ni bilo trg, ampak je mišljen gosposčinski uradnik. O tem, kdaj natanko in kako je podgrajsko naselje pridobilo trške attribute, viri molčijo. »Nastanek« trga Bela Peč ni povezan s kakšnim privilegijem, niti ne s sejmskim. Belopeški urbarji iz 17. stoletja namreč pravijo, da nimajo Belopečani nobenih trških svoboščin razen nekaj pisem. Poleg treh že znanih fevdnih pisem iz prve četrtine 15. stoletja navajajo vsi trije le še mitninsko oporokitev na mitnici v Trbižu iz leta 1545.²⁴

Če bi sodili samo po prvem ohranjenem urbarju belopeškega gospodstva iz leta 1498, podgrajsko fužinarsko naselje tedaj še ni imelo trških atributov. Poimenovano je namreč Fužine pod Belo Pečjo (*Hemmer vntter Weissenfels*), pri vsaki od treh fužin (kladiv) pa je navedenih pet imen družabnikov in posebej kovačija.²⁵ Pozornost pritegne samo *Jorig Richter*, družabnik pri srednji fužini (kladivu), čigar priimkovna oznaka kaže na službo sodnika, izpričano v kraju že leta 1404. Sestavljalec urbarja ni videl potrebe, da bi zapisal kar koli o notranjih odnosih ali posebnih pravicah fužinarjev, ker očitno ni bilo nič spornega in vrednega vpisa v urbar. Zato pa je naslednje leto (1499) prvič posredno izpričan trg, in sicer prek dveh tržanov v listini belopeškega gosposčinskega oskrbnika Jurija Fleckha, katere vsebina je sporni rovt pri Fužinah pod Belo Pečjo (*bey den hammern vnnnder Weissenfels*). O zadevi je oskrbnik pod prisego zasljal najstarejše može, med njimi tudi tri Belopečane (*vnnnder Weissenfels*), listino pa so pečatili belopeški sodnik Gašper in dva tržana, Lazar in Matija (*die fürsichtigen weisen Casper die zeit rich-*

²¹ Slovensko ime kraja je dokumentirano zelo pozno. Valvasor (1689) pravi, da se ime gradu in trga *Weissenfels* tudi kranjsko glasi in piše *Bajfenfels* (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 641). Poimenovanje Bela Peč srečamo šele v prvi polovici 19. stoletja. V Abecedni tabeli krajev ljubljanskega okrožja iz leta 1818 slovenskega imena še ni (*Alphabetische Tabelle*, fol. L 2), po ročno izpolnjeni Abecedni tabeli krajev ljubljanskega okrožja (1842) pa se *Weissenfels* v »deželnem jeziku« imenuje *Bela Peč* (ARS, arhivski pripomoček Provinz Illyrien, *Alphabetische Tabelle aller Ortschaften des Laibacher Kreises in Krain [...] 1842*, s. p. št. 902). Freyerjev Abecedni seznam imen krajev in gradov na Kranjskem (1846) naslavlja kraj kot *Bela Peč*, vendar pravi za grajsko ruševino *Beli Kamen* (*Bajfenfels*) (Freyer, *Alphabetisches Verzeichniß*, str. 6, 140). Alternativno ime Fužine (Podlogar, *Iz zgodovine kranjskih trgov*, str. 25), kot se Bela Peč italijansko imenuje danes (Fusine), zasledimo v uradni statistiki konec 19. stoletja. Krajevni repertorij za Kranjsko iz leta 1894 ga ima celo na prvem mestu za nemškim imenom kraja: *Weissenfels, Fužine oder (ali) Bela Peč* (*Special Orts-Repertorium* (1894), str. 94).

²² Mlinar, Povednost srednjeveških urbarjev, str. 36. – Dodati kaže navedbo Paola Santonina iz leta 1487, ko je bil spomin na nastanek gradu še živ, da je grad Bela Peč nekoč postavil celjski grof (Santonino, *Popotni dnevniki*, str. 64).

²³ Prepisi listine: ARS, AS 1, šk. 117, I/67, lit. W-14, Der von Weissenfels Freyhaiten, pag. 68–69; KLA, KLA 112, 2732, Urbar Weissenfels 1636, pag. 447–449; prav tam, 2435, Urbar und Kopialbuch, fol. 135–136v. – Sedem let pozneje, 1447, je listino Bartolusovega sina Lazarja skupaj s kranjskogorskim župnikom Vidom pečatil Hans Čušperski, gradiščan na Beli Peči (*Hans der Zobelsperger die Zeit Burggraf auff Weissenfels*) (prepis listine brez navedbe datuma v: ARS, AS 1, šk. 117, I/67, lit. W-14, Der von Weissenfels Freyhaiten, pag. 54–55).

²⁴ KLA, KLA 112, 2732, Urbar Weissenfels 1636, pag. 38–40; prav tam, 2435, Urbar und Kopialbuch, fol. 9–10; StLA, I. Ö. HK-Sach, K 91, H 27, Weissenfels Urbar 1658–1660, fol. 12–13.

²⁵ ARS, AS 1, šk. 117, I/67, Lit. W I-10, reformirani urbar gospodstva Bela Peč 1498, pag. 40.

Bela Peč danes (foto B. Golec, avgust 2016).

stoletju vzniknili kar dve trški naselji s fužinarskim predznakom: Naborjet, prvič izpričan kot trg leta 1460, in Trbiž, bližnji sosed Bele Peči, ki je postal trg v pravnem pomenu besede leta 1456, ko mu je škof podelil letni sejem ter pravico do volitev sodnika in sveta. Neposredna sosesčina trbiškega trga, ki se je v 15. stoletju naglo razvil zaradi predelave železa in ugodne prometne lege,²⁹ je na proces »potrženja« Bele Peči zagotovo vplivala spodbudno.³⁰

Omemba dveh tržanov v listini iz leta 1499 je še več desetletij edini osamljeni dokaz o trškem statusu Bele Peči, ki tja do srede 16. stoletja ni bil trden in samoumeven. Iz tega časa namreč ni ohranjenih tako malo zapisov, v katerih bi pričakovali trg in tržane, a jih pogrešamo. Pritožbe v zvezi z vsiljenim plačevanjem mitnine na železo v Radovljici in z mostom pri Trbižu so Belopečani ob urbarski reformaciji v dvajsetih letih 16. stoletja podpisali zgolj kot »vdani podložniki pri Fužinah pod Belo Pečjo« (*gehorsame vnnnderthanen bey den Hamern vnnnder Weissenfels*).³¹

Trg in tržani se prav tako ne omenjajo leta 1519 v ustanovnem pismu bratov Senus za mašno ustanovo v cerkvi sv. Lenarta, ampak je govor le o soseski.³² Tudi v poravnavi iz leta 1523 med Belopečani in Ratečani zaradi gozdov pri Belopeških jezerih srečamo samo »gospode fužinarje iz Bele Peči« (*hern hamerleuthen zu Unterweissenfels*).³³ Dober pokazatelj, kdaj in kako se je uveljavilo naslavljanje sodnika s trškim, naselbine s trgom in njenih (vidnejših) prebivalcev s tržani, je trška knjiga iz obdobja 1525–1734, ki je sprva rabila le za vpisovanje pomembnejših sodnih zapisnikov. Potem ko sta v prvih dveh sodnih zadevah iz let 1525 in 1532 oba sodnika Jernej Casper in Luka Schlank navedena zgolj kot »sodnik pod Belo Pečjo« (*richter vnter Weissenfels*) oziroma »sodnik pri Fužinah pod Belo Pečjo« (*richter bei dem Hamern vndter Weissenfels*), z njima pa so soodločali »prisedniki« oziroma »sosedje in prisedniki« (*nachpern vnd beisitzer*),³⁴ se je njun naslednik Gašper Martin Zell 5. februarja neznanega leta med 1533 in 1535 označil kot trški sodnik (*Marktrichter vnter Weissenfels*), zasedanje sodišča pa je tedaj poimenovano »trška pravda« (*am Markh Rechten*).³⁵ Ista sodnika, ki smo

²⁹ Hassinger, *Geschichte des Zollwesens*, str. 119–121.

³⁰ Ne preseneča, da belopeškega trga ne omenja Paolo Santonino v svojem popotnem dnevniku (1487), saj je očitno, da tam ni bil, ampak je le od daleč občudoval grad, »višji od vseh, kar sem jih videl«. Sicer pa Santonino tudi sosednji trg Trbiž imenuje samo vas s kakimi 70 hišami. Santonino, *Popotni dnevniki*, str. 64.

³¹ ARS, AS 1, šk. 117, I/67, Lit. W I–21, pag. 152, s. d. – Pritožba, ki omenja urbarsko reformacijo, je napisana na enakem papirju kot dopis, ki ga je 12. februarja 1527 na kranjskega vicedoma naslovil belopeški oskrbnik Baltazar Meichsner (prav tam, pag. 153–160).

³² Prepisa ustanovnega pisma z dne 20. septembra 1519 v: KLA, KLA 112, 2435, Urbar und Kopialbuch, fol. 136v–143; prav tam, 2732, Urbar Weissenfels 1636, pag. 450–461.

³³ Prepisa listine z dne 7. julija 1523 v: KLA, KLA 112, 2435, Urbar und Kopialbuch, fol. 120–121; prav tam, 2732, Urbar Weissenfels 1636, pag. 421–424.

³⁴ ARS, AS 1073, 231r, s. p., 1. 8. 1525, 17. 8. 1525, 15. 4. 1532.

³⁵ Prav tam, s. p., 5. 2. s. a. (med 1533 in 1535).

ju srečali pred Zellom, sta brez atributa trški navedena še v letih 1535, 1540 in 1541 ter enako leta 1535 sodnik Lenart Egkher.³⁶ Pri tem je zanimivo, da v isti sodni zadevi iz leta 1535 nastopa več tržanov iz Trbiža, medtem ko je njihov pokojni tast označen zgolj kot stanujoč v Beli Peči, ne kot tržan.³⁷ Zatem se 7. marca 1541 spet pojavi oznaka trška pravda (*in Markhtrechten vnnter Weyssefels*), ki tako rekoč uvaža prelom z dotedanjimi nazivi.³⁸ Kronološko naslednja sodna zadeva, datirana 10. septembra 1548, pozna namreč že značilno terminologijo trških sodišč oziroma trgov z razvito upravno-sodno avtonomijo. Sodnik Hans Martin Zell se imenuje trški sodnik v Beli Peči (*Marckbtrichter Vnnderweissenfels*), odločal je skupaj z »mojimi gospodi in svétniki« (*mayne Hern vnd Ratts Freundt*), tožnik pa je označen kot tamkajšnji tržan (*auch purger albie*).³⁹ V trški knjigi je termin trški sodnik odtlej reden pojav, razen ko je leta 1552 v zapisu sodnega sklepa govor o »postavljenem sodniku« (*verordneter Richter*).⁴⁰

Premik v poimenovanjih opazimo v istem času kot v trški knjigi tudi pri belopeškem gospodstvu. Ko je njegov zastavni imetnik Franc baron Thurn s Križa (zum Kreutz) leta 1540 dovolil Matiji Casperju postaviti v Beli Peči kladivo s tremi kolesi in dveh ognjema, Casperja v pismu naslavlja kot tržana v Beli Peči (*Burger unter Weissenfels*) in pravi, da je posest prejel ob enakih pogojih kot »drugi fužinarji in tržani« (*wie ander hamer und Burgersleuth unter Weissenfels*).⁴¹ Pet let pozneje, leta 1545, je Thurn za »tržane in fužinarje v Beli Peči« (*den burgern und hammerleuthen dasselbst Unter Weissenfels*) izposloval oprostitev plačila mitnine v Trbižu na blago, namenjeno za lastne potrebe.⁴² Iz leta 1551 pa je ohranjena prva izvirna listina, v kateri je izpričan belopeški tržan, in sicer prej omenjeni Matija Casper (*burger Vnder Weissenfels*), ki je ob poravnavi zaradi nekega rovtva pristavil tudi svoj pečat.⁴³

Če je bilo do štiridesetih let 16. stoletja morda še kdaj vprašljivo, ali je Bela Peč trg ali fužinarsko naselje s sodno samoupravo, se je proces »potrženja« najpoznejše tedaj zaključil. Preobrazba fužinarskega naselja v trg je v praksi dejansko pomenila predvsem spremembo dotedanjih pojmovanj in poimenovanj, ne da bi naselje pridobilo kakršne koli nove pravice. V drugi polovici istega stoletja se je tudi dokončno

utrdila razlika v sodno-upravnem statusu Bele Peči na eni strani in vseh ostalih rudarskih in fužinarskih krajev na Kranjskem na drugi. Ti so se namreč s svojimi rudarskimi sodišči podredili novoustanovljeni instanci – deželnoknežjemu višjemu rudarskemu sodniku za Kranjsko.⁴⁴

Gospodarski in demografski razvoj Bele Peči

Medtem ko omogočajo fevdna pisma iz prve četrtine 15. stoletja samo bežen vpogled v nastajajoče fužinarsko naselje, preden je nad njim zrasel belopeški grad, ponuja precej celovitejšo podobo deželnoknežji reformirani urbar iz leta 1498. Naselbina se, kot rečeno, ne pojavlja z naslovom trga, kar ne preseneča ob dejstvu, da je tudi urbarji iz 17. stoletja ne naslavljajo kot trg, čeravno na drugih mestih nedvoumno govorijo o trgu in trških svoboščinah.⁴⁵ Vsi trije poznajo samo Fužine pod Belo Pečjo in delijo naselje na tri dele, ki jih je po zgledu prvega urbarja najbolj smiselno imenovati: Zgornja, Srednja in Spodnja Fužina. Imena sicer pozneje nekoliko variirajo, še zlasti prvo. Ker so se vsa tri naselbinska jedra skupaj s fužinami ohranila v 19. stoletje, na začetku katerega jih je zajela katastrska upodobitev,⁴⁶ njihove lokacije niso vprašljive. Sledile so si od vzdolž Jezerskega potoka od vzhoda proti zahodu.

Najstarejši urbar iz leta 1498 vendarle ne razkrija celotne posestne slike Bele Peči. Pri t. i. Fužinah pod Belo Pečjo (*Hämmer vnnter Weissenfels*) se namreč omejuje skoraj samo na fužinarske obrate, pri čemer ni povsem gotovo, ali je bilo fužinarjev – družabnikov 14 ali 15 brez na koncu posebej navedenega imetnika ročne kovačije (*von ainer hantschmitten*) z obveznostjo 40 šilingov. Pri prvi fužini (kladivu) je namreč zapisano, da služi Lazar (*Lasser*) s svojimi družabniki (*mit seinen mit gessellen*) od zgornje fužine (kladiva) (*von dem obernn hämer*), dveh rovtov, mlina in žage, nato pa sledijo imena štirih mož, med katerimi ni Lazarja, ampak le njegov sin (*Laserus sun*). Prva dva družabnika sta plačevala marko in 12 šilingov, druga dva pa vsak po 62 šilingov oziroma skupaj slabo tretjino seštevka vseh štirih. Pri srednji fužini (kladivu) (*vom mitttern hämer*) je bilo družabnikov pet, od katerih so trije poravnali po eno četrtno (50 šilingov), dva pa po eno osmino (25 šilingov) skupne obveznosti. Pov-

³⁶ Prav tam, s. p., s. d. 1535, s. d. 1540, 4. 1. 1541.

³⁷ Prav tam, s. p., s. d. 1535.

³⁸ Prav tam, s. p., 7. 3. 1541.

³⁹ Prav tam, s. p. 10. 9. 1548.

⁴⁰ Prav tam, 2. 5. 1552.

⁴¹ Prepisa listine z dne 1. februarja 1540 v: KLA, KLA 112, 2435, Urbar und Kopialbuch, fol. 122–122v; prav tam, 2732, Urbar Weissenfels 1636, pag. 425–426.

⁴² Prepisa ukaza z dne 9. maja 1545 v: KLA, KLA 112, 2435, Urbar und Kopialbuch, fol. 119–119v; prav tam, 2732, Urbar Weissenfels 1636, pag. 419–420.

⁴³ ARS, AS 1080, šk. 10, fasc. 13, Graščinski arhivi (B–N), Bela Peč, 22. 7. 1551.

⁴⁴ Temelje novi ureditvi je dal zlasti rudarski red nadvojvode Karla iz leta 1575. Predstavnik Bele Peči pogrešamo že na posvetu (Gewerkentag) pooblaščenec kranjskih rudarjev in fužinarjev o novih ukrepih leta 1569 kot tudi pri volitvah prvih višjih rudarskih sodnikov od leta 1573 dalje (Müller, *Geschichte des Eisens*, str. 130 475–477; Globočnik, *Gesellschaftlich-statistischer Ueberblick*, str. 3, 11; Dimitz, *Geschichte Krains*, str. 225–226).

⁴⁵ Gl. op. 52, 57 in 116.

⁴⁶ ARS, AS 176, L 330, k. o. Bela Peč, mapni listi VIII, IX, XIII in XIV. – Katastrska mapa katastrske občine Bela Peč v operatu franciscejskega katastra je nastala že leta 1813 v okviru francoskega katastra za ozemlje Italijanskega kraljestva, pod katerega je Bela Peč tedaj kratek čas spadala.

sem enako razmerje in višine denarne dajatve najdemo pri petih družabnikih pri spodnji fužini (kladivu) (*von dem vndtern hamer*), med katerimi je eden isti kot družabnik pri srednji fužini (kladivu) ali pa imata enako ime in priimek.⁴⁷ Poleg treh fužin in kovačije so v Beli Peči zagotovo že tedaj obstajale tudi druge posestne enote, ki jih urbar iz neznanega razloga ni zajel.⁴⁸ T. i. Memorial, nastal kmalu po letu 1523, namreč med zadevami fužinarjev (*Hamerleüt vnder Weissenfels*) navaja imena petih ljudi, ki bi morali plačevati činž: trije imajo rovt (*newbruch, greit*), eden rovt in travnik, eden, po poklicu ključavničar, pa travnik (*Cristoff Traunstainer Schlosser*). Tudi naslednja krajevna enota, imenovana Pod Belo Pečjo (*Vnnder Weissenfels*), se nanaša na samo Belo Peč in ne na okolico, saj je v njej zajeta hiša pod cerkvijo; krojač Dominik (*Domenigo Schneider*) jo je kupil od Lovrenca (*vom Lorenzen vnder Weissenfels*), čigar ime najdemo med družabniki pri spodnji fužini (kladivu). Poleg tega je omenjena gmajna Belopečanov, kamor ženejo živino in zato plačujejo Ratečanom, ki imajo tam travnike. Sicer pa so pri belopeških fužinarjih poleg že omenjenih pravic do lastnega sodišča in volitev sodnika navedene v Memorialu še nekatere pravice in obveznosti. Ob turški varnostni so se lahko z imetjem zatekli v grad, ki so ga morali stražiti tako kot drugi podložniki. Nadalje so povedali, da ne plačujejo nobenega davka in da imajo o tem pisma, za les in oglje, ki ju pridobivajo na zemljiščih, pripadajočih fužinam (kladivom), pa ne dajejo drugega kot činž.⁴⁹

Zelo malo vemo o gospodarskem, posestnem in demografskem stanju kraja v 16. stoletju, saj se iz tega z deželno knežjimi urbarji sicer na splošno bogatega obdobja ni ohranil noben urbar belopeškega gospodstva. Tako poznamo le nekaj posestnih menjav in imena posameznih Belopečanov, ki se pojavljajo v redkih listinah ter v knjigi trških protokolov, o kateri bomo govorili posebej.

Naslednji ohranjeni belopeški urbar iz leta 1617, ko je bilo gospodstvo še vedno deželno knežje, je znan samo iz poznejšega prepisa, skoraj v celoti pa manjkajo začetne strani in s tem dobršen del Bele Peči.⁵⁰

Vendar je takratno stanje zajeto v naslednjem urbarju z letnico 1636, nastalem ob prodaji gospodstva v zasebne roke, knezu Eggenbergu. Ta urbar, dejansko samo prepis prejšnjega, tako prikazuje posestne razmere v začetku 17. stoletja. Kot že rečeno, Bela Peč v glavnem delu ni naslovljena kot trg, ampak je o trgu govor na drugih mestih. Zajeta je v dveh krajevnih enotah, imenovanih Pod gradom Bela Peč (*Vnterm Schloß Weissenfels*) in Podružniki (kajžarji) pri gradu (*Vntersassen zum Schloß*). Prva enota se deli na tri naselbinska jedra, ki jih pozna že urbar s konca 15. stoletja in so zdaj poimenovana Prva Fužina (*Der erste Hamer*), Srednja (*Mitter Hamer*) ter Spodnje Fužine (*Vndtere Hämer*). V vseh treh skupaj je bilo 16 posestnikov – pri Prvi Fužini štirje, pri Srednji eden in pri Spodnjih enajst – torej v najboljšem primeru eden več kakor leta 1498, vendar tokrat pri treh posestnikih ne gre za posameznika, temveč za njegove dediče, katerih število ni opredeljeno.⁵¹ Ključna razlika med urbarjema, ki ju loči dobrih sto let časovne razlike, je v številu fužinarjev oziroma v njihovem deležu med urbarskimi posestniki. Medtem ko je bilo leta 1498 v fužinarstvu dejavnih vseh 15 posestnikov – 14 družabnikov pri treh fužinah (kladivih) in en kovač – je po urbarju iz leta 1636 (1617) imelo lasten fužinarski obrat ali delež le še šest gospodarjev (neupoštevaje, da je šlo pri dveh za dediče, in je bilo število posestnikov sicer večje). Lastniška struktura se je medtem močno spremenila. Fužinarski obrati, nekoč trije in razdeljeni na precej uravnotežene lastniške deleže, so bila zdaj številčnejši in skoncentrirani v rokah samo nekaj oseb. V nekaterih primerih urbar razkriva prevzeme obratov in deležev (3) ter hiš in hišic (7), saj so navedeni tudi njihovi prejšnji gospodarji,⁵² nekateri obrati pa so opredeljeni kot novi, eden med njimi z letnico postavitve 1613. Vseh fužinarskih proizvodnih obratov je bilo 22, od tega deset velikih: štirje imetniki, med njimi dva pri Spodnjih Fužinah, so imeli vsak po eno veliko kladivo (*grosser Hammer*) in cajnarico (*Streckhammer*), sicer pa eden od teh še eno cajnarico in eden kladivo za pločevino (*Plechhammer*). Navedeni obrati so bili tudi daleč najbolj obremenjeni z dajatvami, saj jim je gospodstvo kot edinim naložilo činž na oglje (*Kollzins*).⁵³ Drugi obrati, od

⁴⁷ ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 117, I/67, Lit. W I–10, reformirani urbar gospodstva Bela Peč 1498, pag. 40.

⁴⁸ Le malo je verjetno, da bi k Beli peči spadal kateri od osmih rovtov, ki so zajeti v posebnem razdelku Rovti pod Belo Pečjo (*Gerewt vnder Weissenfels*); trije so namreč izrecno locirani v Koprivnik (*Nesseltal*), kjer je bila tudi žaga, dva gre po priimku gospodarja (*Achlewtter*) iskati v Ahletih, enega (*Im Morenhaubt*) pa so tedaj obdelovali iz gradu (prav tam, str. 38–39).

⁴⁹ ARS, AS 1, šk. 117, I/67, W I–15, Memorial zu Weissenfels, s. d., pag. 92–94. – Ratečani so pomotoma navedeni kot Radovljčani (*die vonn Radmannstorff*). Pri vsaki krajevni enoti je po enkrat omenjen Jernej Lazar, od katerega je kupil en činžni travnik ključavničar Krištof Traunsteiner, drugega pa Dominik Schneider. Jernej Lazar je prejkone identičen z Lazarjem ali z njegovim sinom, ki ju v urbarju iz leta 1498 srečamo pri zgornji fužini (kladivu).

⁵⁰ Po navedbi na notranji strani platnic je bil prepis urbarja iz leta 1617 narejen 17. februarja 1797 (KLA, KLA 112, 2435, Urbar und Kopialbuch).

⁵¹ KLA, KLA 112, 2732, Urbar Weissenfels 1636, pag. 1–34.

⁵² Dediči Avgušтина Casparja pri Prvi Fužini so poleg svojega deleža kladiva imeli četrt Temblerjevega ognja (*1/4 Feur*), dediči Nikolaja Reicharda pri Spodnji Fužini pa med drugim Gusetovo kladivo in od istega kupljeno kladivo za pločevino (prav tam, pag. 5, 9). Največ hišic drugih gospodarjev, tri, je navedenih pri dedičih največjega fužinarja Martina Senusa pri Zgornji Fužini (pag. 2).

⁵³ Od vsakega velikega kladiva in kladiva za pločevino je činž za oglje znašal 15 goldinarjev, od vsake cajnarice pa 5. Njihovi imetniki so bili: dediči Martina Senusa pri Prvi Fužini (prav tam, pag. 4), Octavio Patroni pri Srednji ter dediči Nikolaja Reiharda in Krištof Caspar pri Spodnji (pag. 4, 8, 10, 12). Drugi obrati so bili vsi obremenjeni znatno manj, nobeden niti s 3 goldinarji.

katerih so njihovi imetniki plačevali znatno manj, so bili: sedem kladiv, od teh dve novi, dve novi cajnarici (*Strechhammer*), dve kovačiji in po vsem sodeč talilna peč (*Pläbeüsl Hamer*). Zadnjo so imeli največji fužinarji – Senusovi dediči, ki so skupno premogli šest različnih obratov ter mlin in opustelo žago.⁵⁴ V isti krajevni enoti Pod gradom Bela Peč najdemo še tri druge mline, skupno pa naštejemo šest hiš, deset hišic in en oštac.⁵⁵ V krajevni enoti Podružniki pri gradu, ki jo gre vsaj po večini postavljati v skrajni spodnji del Bele Peči (danes Villa bassa), so prebivali hišarji, ki se niso (samostojno) ukvarjali s fužinarstvom. Njihovo število je znašalo 25, od katerih jih je sedem premoglo hišo, 12 hišico, eden oštac z vrtom, ena posestnica kopališča (*Padstuben*) in trije le zemljišča.⁵⁶ Seštevek vseh gospodarjev v Beli Peči znaša tako 41, število človeških bivališč pa vsaj 35.

Več gospodarjev, in sicer 50, je bilo v trgu štiri desetletja pozneje po urbarju iz let 1658–1660. V glavnem delu urbarja tudi zdaj ni govor o trgu, ampak zgolj o Beli Peči (*Weissenfels*), ki je razdeljena v tri naselbinska jedra: Fužina pod gradom (*Hamer vndtern Gschloß*), Srednja Fužina (*Mitter Hamer*) in Spodnja Fužina (*Vndter Hamer*). Podružniki tokrat niso popisani v posebni enoti, ampak upoštevani pri navedenih treh delih naselja, največ pri Spodnji Fužini, saj je ta najbližje skrajnemu spodnjemu delu naselja z največjo koncentracijo podružnikov ali kajzarjev. V skrajnem vzhodnem, zgornjem delu Bele Peči pri Fužini pod gradom (Zgornji Fužini) so tako popisali devet gospodarjev, pri Srednji Fužini devet, torej znatno več kot leta 1617, ko je bil tu zajet samo fužinar Patroni, pri Spodnji pa 32.⁵⁷ Fužinarskih obratov je zdaj za polovico manj, le še enajst ali dvanajst, in sicer v rokah štirih oziroma petih imetnikov s samo dvema priimkoma: Casper in pl. Grotta (dva brata solastnika). Največja kladiva so razporejena enako kot leta 1617 in so torej štiri, od tega dve pri Spodnji Fužini (v rokah omenjenih bratov), cajnarica je le ena, tista iz leta 1613, sicer pa najdemo še tri kladiva, od tega eno novo, dve kovačiji in eno ali dve novi kladivi za pločevino (*Plechhammer*).⁵⁸ Glede na prejšnji

urbar so zdaj obremenitve zelo majhne, ker ni več činža na oglje. Tudi zdaj srečamo kopališče in opuščeno žago, število mlinov pa se je medtem povzpelo na pet. Za človeško domovanje se največkrat pojavlja zgolj oznaka ognjišče (*Feuerstatt*), včasih v povezavi s hišico (*Heusl*) ali oštatom (*Hofstat*), večinoma brez, sicer pa srečamo še hišo (*Haus, Behausung*) in hišico. Sodeč po urbarju šest od skupno 50 gospodarjev ni premoglo lastnega bivališča, ampak le zemljišča, med njimi cerkev sv. Lenarta. Na ostalih 44 je prišlo 22 ognjišč, 21 hišic, 12 hiš in dve veliki hiši, skupaj 57 domov.⁵⁹

Od leta 1660 dalje ni več ohranjenih urbarjev, če k tem ne prištevamo vsebinsko skromnejšega urbarskega izvlečka iz let 1749–1751 kot sestavnega dela terezijanskega katastra.⁶⁰ Tako smo pri odstiranju gospodarskih in posestno-demografskih razmer v belopeškem trgu odvisni od drugačnih virov, med katerimi so zelo pomembne, vendar v našo obravnavo le v manjši meri pritegnjene matične knjige belopeškega vikariata, ki se začnajo v šestdesetih letih 17. stoletja.⁶¹ Za sedemdeseta leta poroča Alfons Müllner o prvih znanih podelitvah rudokopnih jam v okolici, med drugim dvema fužinarjema v Beli Peči: leta 1675 Karlu pl. Rechbachu in naslednje leto Juriju Krištofu Casparju. Za Müllnerja je ugotovitev presenetljiva, ker se v Beli Peči nikoli ne omenja talilnica rude.⁶² Po njegovem naj bi tamkajšnji fužinarji uvažali surovo železo s Koroškega.⁶³ Glede na skope vire – še posebej ker belopeški fužinarji niso bili podrejeni kranjskemu višjemu rudarskemu sodišču⁶⁴ – ni rečeno, da v tem času rude v kraju vendarle niso tudi topili, tako kot je po vsem sodeč obstajala talilnica (plavž) v prvi četrtini 17. stoletja (1617).⁶⁵

Iz prve četrtine 17. stoletja, iz okoli leta 1620, je tudi prva znana upodobitev gradu in trga, in sicer v rokopisni Kroniki Khevenhüllerjev, ki zelo nazorno prikazuje razpotegnjeno neskljenjeno naselje vzdolž

⁵⁹ V primeru, da sta skupaj navedena hišica/hiša in ognjišče, sta v seštevku upoštevana kot ena enota: hiša oziroma hišica.

⁶⁰ ARS, AS 174, šk. 253, L 307, No. 20, urbarski izvleček 1749–1751.

⁶¹ Sklenjena vrsta krstnih matičnih knjig se začne leta 1661, mrliških 1668 in poročnih 1771 (Archivio parrocchiale Fusine in Valromana).

⁶² Müllner, *Geschichte des Eisens*, str. 479.

⁶³ Prav tam, str. 478.

⁶⁴ Gl. op. 44.

⁶⁵ Gl. op. 54. – Vprašljive so navedbe o rudarjenju v belopeški okolici in o plavžih Konrada barona Schmidthoffna konec 17. stoletja, ki temeljijo ne nekem poznejšem rokopisu v Štajerskem deželnem arhivu in jih poznamo izpod peresa K. Buchbergerja (1906); v besedilu je vrsta napak in nelogičnosti, med katerimi izstopata zlasti trditve, da je vse svoje obrate leta 1709 zapustil cesarju Jožefu I. (Buchberger, *Zur Geschichte der Bergwerke*, str. 180–188). Buchbergerjevo besedilo je z dodatnimi napakami povzel L. Podlogar (Iz zgodovine kranjskih trgov, str. 51–52). Pomenljivo je, da A. Müllner v svoji obsežni zgodovini železarstva nikjer ne omenja Schmidthoffna (Müllner, *Geschichte des Eisens*).

⁵⁴ Fužinarski obrati Senusovih dedičev so poimenovani tako: le: kladivo, (po vsem sodeč) nova talilnica (*Pläbeüsl Hamerl*), novo kladivo, kovačija, veliko kladivo in dve cajnarici (prav tam, pag. 1–4).

⁵⁵ Prav tam, pag. 1–23.

⁵⁶ Prav tam, pag. 24–34.

⁵⁷ StLA, I. O. HK–Sach, K 91, H 27, Weissenfels Urbar 1658–1660, fol. 3–10v.

⁵⁸ Pri Fužini pod Gradom (kjer so po prejšnjem urbarju gospodarili Senusovi dediči) sta zdaj ločeno navedena posestnika fužinarskih obratov Jožef in Krištof Casper, pri Srednji Fužini je imel kladivo Jurij Casper, pri Spodnji pa najdemo skupno posest bratov fužinarjev Ludvika in Antona pl. Grotta (prav tam, fol. 3–4, 5, 6v). Ni gotovo, ali sta bili kladivi za pločevino dve ali eno samo. Pri Jožefu Casperju so namreč s skupno dajatvijo obremenjeni hišica in vrt, »ki spadata k novemu kladivu za pločevino«; enako kladivo pa je navedeno tudi pri Krištofu Casperju in bi bilo lahko identično s prejšnjim (fol. 3, 4).

Jezerskega potoka.⁶⁶ Šestdeset let pozneje je Valvasorjev risar Justus van der Nypoort v skicni knjigi (1678–79) za Valvasorjevo *Topografijo Kranjske* upodobil le spodnji del naselbine z gotško cerkvijo sv. Lenarta in gradom,⁶⁷ risba pa je nato kot predloga rabila za bakrorez, odtisnjen v *Topografiji Kranjske* (1679) in *Slavi vojvodine Kranjske* (1689).⁶⁸ Valvasor se v XI. knjigi *Slave* začuda niti z besedo ni dotaknil fužinarstva, ampak je o trgu povedal zgolj to, da leži tik pod gradom v globoki ozki dolini in da so njegovi prebivalci ob nevarnosti dolžni stražiti grad. V zvezi z Belopečani se mu je kot zanimivost zdelo vredno opozoriti še na jezik. Kot pravi, govorijo v trgu in okolici nemško, veliko pa jih ne pozna nobene kranjske besede.⁶⁹ Pri opisu rudnikov in fužin v III. knjigi *Slave* je Belo Peč izpustil,⁷⁰ očitno premišljeno, ker jo je obravnaval v XI. knjigi, posvečeni gradovom, mestom in trgom.

O jezikovnih razmerah v trgu, ki se jih Valvasor dotakne še na enem mestu, kjer pravi, da se v Beli Peči govori čista nemščina,⁷¹ imamo najzgodnejše vesti iz prve tretjine 17. stoletja. Leta 1629 so sodnik, svet in soseska v Beli Peči (*N. Richter und Rathe unnd die ganze gemain zu Unterweissenfels*) prosili cesarja Ferdinanda II. za ponovno nastavitve stalnega duhovnika, in sicer z utemeljitvijo, da imajo daleč do župnijske cerkve v Kranjski Gori, ki je »povsem kranjska« (*ganz kbrännerisch*), fužinarji in tržani pa so Nemci in ne obvladajo (slovenskega) jezika (*die Hammerleuth aber sambt der Burgerschafft alß Teütschen der Sprach unkhundig*).⁷² Belopeški gosposčin-ski oskrbnik je njihovo prošnjo podprl, poudaril, da so se pod škofom Tomažem Hrenom, ki jim je dal zglednega duhovnika, odvrnili od luteranstva in da so delavci v fužinah sami Nemci, ki ne razumejo slovenske pridige (*die Hamerarbeitte alles Teütsch Volk, das dieselb die windische Predig nit verstehen*).⁷³

Kot bomo videli v nadaljevanju, se je konec 17. ali v začetku 18. stoletja dogodila pomembna sprememba v upravljanju gospostva. Njegov sedež se je namreč dokončno preselil v upraviteljevo hišo na Jesenicah (današnja Kosova graščina), stari belopeški grad nad trgom pa se je spremenil v ruševino. V prvih desetletjih 18. stoletja je v zgornjem koncu trga, ime-

novanem Podklanec (nemško Stückl), zrasel iz domovanja največjega fužinarja barona Rechbacha dvorec, ki so ga imenovali grad, vendar ni imel nobene zveze z gospostvom in njegovo upravo.⁷⁴ Rechbach, prvotno fužinarji in mitničarji na Trbižu, leta 1622 plemeniteni in leta 1700 povzdignjeni v baronski stan,⁷⁵ so v Beli Peči v drugi polovici 17. stoletja prevzeli glavno besedo za približno sto let.

Čeravno Rechbachova rodbina v kraju ni imela gosposčinske posesti in podložnikov, ampak so njena zemljišča še naprej spadala pod belopeško gospostvo,⁷⁶ so fužinarji in žebjarji vdove baroni-

⁷⁴ Kot lastnika dveh hišic srečamo (Volfa) Karla Rechbacha (Rechpacher) že v urbarju iz let 1658–1660 (StLA, I. Ö. HK–Sach, K 91, H 27, Weissenfels Urbar 1658–1660, fol. 9). Leta 1664 je kupil pristavo pri cerkvi sv. Lenarta in leta 1680 hišo Jurija Kristofa Casperja (ARS, AS 309, šk. 94, fasc. XXXX, lit. R–34, 4. 10. 1708, pag. 3 in 4), ki ga omenjeni urbar navaja kot posestnika pri Fužini pod gradom (Zgornja Fužina) in kot največjega fužinarja v Beli Peči (StLA, I. Ö. HK–Sach, K 91, H 27, Weissenfels Urbar 1658–1660, fol. 3v). Karlov naslednik Franc Nikolaj baron Rechbach je imel ob smrti leta 1708 v Beli Peči hišo, dvoje brescianskih fužin (cajnaric), mlin, žago in pristavo pri cerkvi (ARS, AS 309, šk. 94, fasc. XXXX, lit. R–34, 4. 10. 1708, pag. 1). Hiša je vsekar (poznejši) dvorec Podklanec ali Stückl, katerega ime in oblika po mnenju Igorja Sapača morda kaže na nastanek že v 16. stoletju (gl. Sapač, Grad Bela Peč, str. 377). Stavba je prvič upodobljena na Nypoortovi risbi v Valvasorjevi skicni knjigi iz let 1678–79, in sicer z imenom *Bey Weysenfels* (Valvasor, *Topografija Kranjske 1678–1679. Skicna knjiga*, str. 351; gl. upodobitev v prispevku Igorja Sapača v isti številki Kronike: Sapač, Grad Bela Peč, str. 377), njeno podobo pa pogrešamo v *Topografiji Kranjske* (1679), tako kot ni ne upodobitve ne omembe v *Slavi vojvodini Kranjske* (1689), ker ni bila sedež zemljiškega gospostva (prim. Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 641–642). Kot dvorec z imenom *Beftekl* je izpričana na Florijančičevem zemljevidu Kranjske iz leta 1744, locirana vzhodno od trga in fužin (Florijančič, *Deželopisna karta*, list 1). Lastnik Franc Jožef Karel baron Rechbach, sin Franca Nikolaja, je kot gospodar Stückla (*domini in Stik(e)l*) ter hkrati kot višji mitninski prejemnik v Tablji (Pontebba) naveden že v tridesetih letih v belopeški krstni matici (Archivio parrocchiale Fusine in Valromana, liber baptisatorum 1733–1771, s. p., 3. 2. 1736, 14. 1. 1738). V njegovem zapuščinskem inventarju iz leta 1747 se Rechbachovo domovanje imenuje »das so genannnte Stöckhl in Weysenfels«, navedbe posameznih prostorov pa pričajo, da je šlo za precej veliko stavbo, ki se je držala upraviteljeva hiša (ARS, AS 309, šk. 98, fasc. XXXXI, lit. R–78 1/2, 16. 2. 1747, pag. 1, 51–71). V pokojnikovih posesti so bila sicer še tri kladiva za jeklo, cajnarica, tri kovačije za žeblje, mlin, žaga in pristava (prav tam, pag. 2–3). Poleg tega je leta 1728 kupil Schwarzhofnove fužine (pri Spodnji Fužini) in jih leta 1742 prodal Janezu Sigfridu Pucherju (prav tam, pag. 25/Nr. 9, pag. 45–46/Nr. 39). Po Mauru Müllerju je rodbina Rechbach postavila grad Stückl (Schloss Stückl) leta 1712 s pomočjo svakov (Müller, *Le case del Comune Catastale di Weissenfels*, str. 117). Schwarzhofnova, nato Rechbachova in Pucherjeva hiša z domačim imenom Schloss pa stoji v spodnjem delu Bele Peči pri Spodnji Fužini (prav tam, str. 133). Medtem ko Stückla ni več, je Schloss danes znan pod imenom Castelletto. O stavbi zgodovini obeh dvorcev gl. Sapač, Grad Bela Peč, str. 353–388. O dvorcu Podklanec (Stückl) prim. tudi Podlogar, Iz zgodovine, str. 27.

⁷⁵ O plemiških povzdignitvah Rechbachov: Frank, *Standeserhebungen. 4. Band*, str. 148 in 149.

⁷⁶ Rechbachov ob nastanku terezijanskega katastra sredi 18. stoletja ni bilo med kranjskimi zemljiškimi gospodi (ARS, AS 174, popis) in jih dotlej zamenjamo tudi v kranjski

⁶⁶ Dinklage, *Kärnten um 1620*, str. 104–105, Tafel 21. – Upodobitev gl. v prispevku Igorja Sapača v isti številki *Kronike*: Sapač, Grad Bela Peč, str. 358.

⁶⁷ Valvasor, *Topografija Kranjske 1678–1679. Skicna knjiga*, str. 351. – Gl. upodobitev v prispevku Igorja Sapača v isti številki *Kronike*: Sapač, Grad Bela Peč, str. 365.

⁶⁸ Valvasor, *Topographia*, št. 286; Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 642.

⁶⁹ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 641.

⁷⁰ Valvasor, *Die Ehre III*, str. 381–428.

⁷¹ V VI. knjigi *Slave* pri obravnavi jezika, noše in običajev na Gorenjskem pravi, da v trgu Bela Peč in okolici govorijo čisto nemščino brez kranjskih besed (Valvasor, *Die Ehre VI*, str. 278).

⁷² ARS, AS 1, šk. 117, I/67, lit. W IV–3, prezentirano 15. 6. 1629.

⁷³ Prav tam, 2. 12. 1630.

Reichbachov dvorec Podklanec (Stückl) na razglednici iz okoli leta 1900 (iz zbirke Milana Škrabca); stavbo so porušili po požaru leta 1961.

ce Marije Konstancije ob terezijanskem ljudskem štetju leta 1754 navedeni ločeno od podanikov tedanjega lastnika belopeškega gospostva Jožefa pl. Segalle. Ker niti enega ne najdemo med gospodarji v sočasnem terezijanskem katastru,⁷⁷ je na dlani, da so njihova domovanja stala na Reichbachovi zemlji v bližini dvorca Podklanec v zgornjem delu trga. Težko je presoditi, za koliko hiš je šlo, je pa v njih prebivalo 18 družin z dvema do osmimi člani, in en eremit (puščavnik), skupaj 83 oseb. Če jim prištejemo še družino vdove baronice Reichbach z upraviteljem, hišnim duhovnikom in služinčadjo, dobimo 99 ljudi, kar predstavlja dobro četrtino prebivalstva trga. Med družinskimi poglavarji, Reichbachovimi podaniki, so bili: fužinski mojster (*Hammermeister*), fužinski hlapec (*Hamerknecht*) – oba sta imela v družini še po enega fužinskega hlapca –, cajnar (*Zauer*), osem žebjarjev (*Nagelschmidt*), žebjarjeva vdova, dve »ubogi vdovi«, ogljarski delavec, mlinar, dninar in gostač. Pri 290 Segallovih podanikih, od katerih so štirje živeli sami,

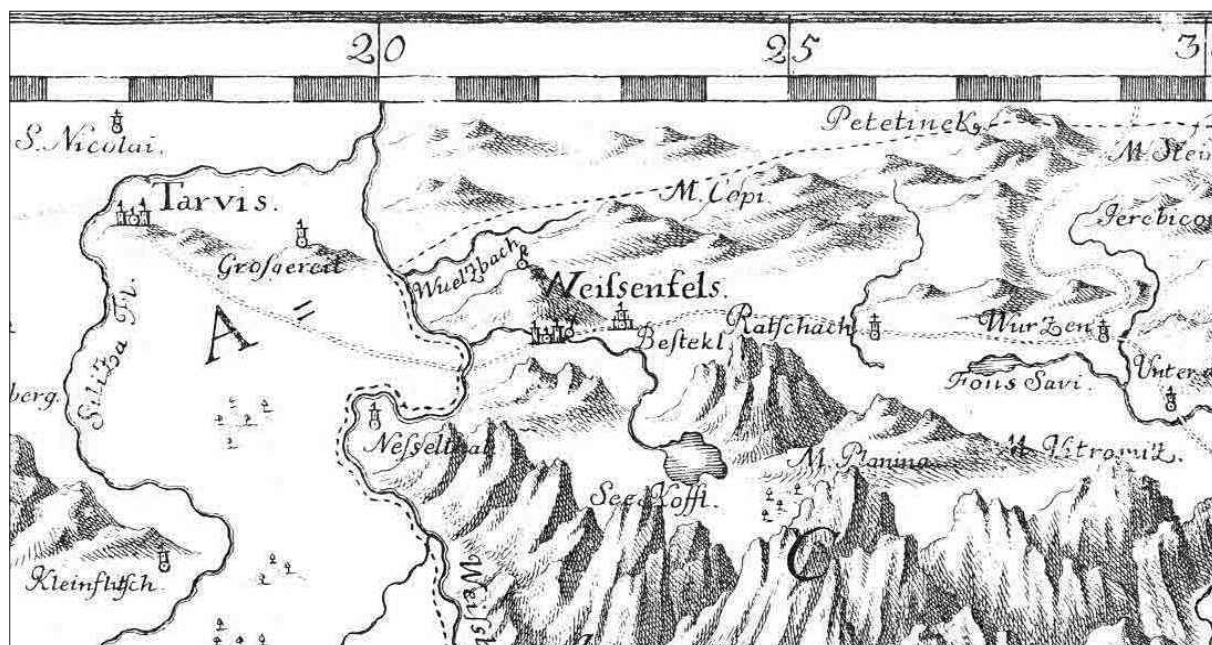
56 pa je bilo 2- do 15-članskih družin, je večina družinskih poglavarjev (35) označenih preprosto kot kajžar (*Keyßler*), dva od teh tudi kot fužinska mojstra. Vključno z njima naštejemo med glavami družin šest fužinskih mojstrov in enega hlapca, pri teh pa skupno osem fužinskih hlapcev kot članov družine. Fužinarja, lastnika fužinarskih obratov (*Hamersgewerb*), sta bila Andrej Kavalar in Janez Sigfrid Pucher (prvi pri Srednji in drugi pri Spodnji Fužini). O drugih poklicih, zlasti obrtnih, popis molči. Srečamo le še trškega sodnika, pripreznika (*Vorspanner*), delavca, sedem gostačev in gostačko, tri berače in dve beračici. V trgu s 389 dušami je tako leta 1754 prebivalo 75 družin in pet posameznikov.⁷⁸ S terezijanskim ljudskim štetjem prvič dobimo vpogled v celotno prebivalstvo in poklicno strukturo. Najpogostejši poklici so bili torej fužinski hlapec, fužinski mojster in žebjar, pri čemer se je od treh belopeških fužinarjev očitno samo Reichbach ukvarjal z izdelovanjem žbljev.

Skoraj sočasno nastali urbarski izvleček (1749–1751) v terezijanskem katastru razkriva, da je bilo v trgu skupaj s cerkvijo sv. Lenarta 51 gospodarjev, od tega največja posestnika, ki ju poznamo kot fužinarja, Franc Nikolaj baron Reichbach z dobrima dvema hubama in Andrej Kavalar s poldrugo hubo. Pri nekaterih je zabeležena le obveznost, sicer pa je eden imel tretjino hube, dva šestino, 27 hišico in 14 ka-

imenjski knjigi (ARS, AS 173, indeks h knj. 6). O tem, da so vse parcele v kraju vključno z Reichbachovimi spadale pod gospostvo Bela Peč, pozneje priča jožefinski in franciscejski kataster (ARS, AS 175, šk. 1, Naborno gospostvo Bela Peč, k. o. Bela Peč, fasija, s. d., ledina I; AS 176, Cenilni operati, L 330, k. o. Bela Peč, zapisnik zemljiških in stavbnih parcel, 27. 1. 1830).

⁷⁷ ARS, AS 174, šk. 253, L 307, No. 20, urbarski izvleček 1749–1751; šk. 201, L 307, No. 2, 12. 6. 1749.

⁷⁸ NŠAL, NŠAL 100, KAL, šk. 127/3, Bela Peč, s. d.

Bela Peč na izseku Florijančičevega zemljevida Kranjske iz leta 1744 (Florijančič, *Deželopisna karta*, list 1). Kraj ob cesti Rateče–Trbiž je označen kot trg s fužinami, nad njim je razvalina belopeškega gradu, vzhodno pa Rechbachov dvorec Podklanec ali Stückl (Bestekl).

jžo.⁷⁹ V katastru najbolj odraža posestno in poklicno strukturo posestnikov napovedna tabela za njive in druga zemljišča iz leta 1749, po kateri je bilo v trgu 46 posestnikov, med njimi cerkev sv. Lenarta in njen mežnar. Vsi trije fužinarji – vdova Franca Nikolaja barona Rechbacha, Andrej Kavalar in Janez Sigfrid Pucher – so premogli »dvorec« (Hoff), pri čemer je bil Rechbachov presenetljivo samo kupnopraven, druga dva pa lastniška. Medtem ko je baronica Rechbachova posedovala tako fužine za železo kot za jeklo – njena poklicna dejavnost je opredeljena kot »Eisen- und Stahel-Hammers Gewerck« – sta imela druga dva samo fužine za jeklo (Stahl Hammers Gewerck). Dva posestnika, oba brez poklica (ohne Profession), sta premogla zgolj zemljišča, preostalih 39 pa lastniško kajžo oziroma eden dve kajži (skupaj 40). Velika večina zadnjih je bila brez poklica (25), sicer pa najdemo med njimi kmeta (Bauer), fužinskega mojstra pri baronici Rechbach, kovaškega mojstra (Schmidt-Hammer-Meister), tri jeklarske delavce (Stahel-Arbeiter), mlinarja, vinotoča (Weinschenck), dva tesarja in štiri obrtnike, ki so hodili k naročnikom na dom, na t. i. štero – dva tkalca (Weeberstehrer), barvarja (Färber-Stehrer) ter podkovača (Huffschtmidt Stehrer).⁸⁰ Tudi če poklicna podoba ni popolna, je na dlani, kako malo je bila v trgu zastopana obrt, da ne govorimo o povsem odsotnih trgovcih in kramarjih.

Tudi sejemska trgovina je bila nadvse skromna. O

tem, da bi Bela Peč kdaj premogla tedenski sejem, ni nobenih poročil. V določitih treh urbarjev iz 17. stoletja je omenjeno zgolj proščenje (Kirchtag) pri cerkvi sv. Lenarta, ki se je odvijalo v nedeljo po sv. Barbari (4. decembra) in za katerega varovanje je skrbel gosposki oskrbnik.⁸¹ V majhnem fužinarskem trgu pač ni bilo pravih pogojev ne za sejmsko trgovino ne za trgovanje nasploh. Po eni strani zaradi premajhnih domačih potreb in skoraj neznatnega podeželskega zaledja, po drugi pa zaradi prevelike bližine Trbiža, ki je lahko zadovoljil vsem potrebam po tovrstnih neagrarnih storitvah in izdelkih.

V prometnem pogledu Bela Peč ni imela neugodne lege, čeprav skozi dolino in trg nikoli ni tekla kakšna pomembna prometna povezava. Približno uro hoda je bila oddaljena od Trbiža, skozi katerega je iz Kanalske doline po dolini Ziljice vse do 18. stoletja vodila glavna prometnica med Dunajem in notranjostjo Vzhodnih Alp ter med Benetkami in Salzburgom, oprta še na staro rimsko cesto. Ko je po razglasitvi Trsta za svobodno luko (1719) sčasoma stekla glavna povezava med Koroško in morjem čez Korensko sedlo, je bila Bela Peč le malo bolj oddaljena od te ceste kakor od trbiške.⁸² Nikakor ne gre zanemariti dejstva, da je pri Beli Peči najnižji in s tem najlažji prehod s Kranjske na Koroško, in sicer od Rateč čez savsko razvodje, skozi belopeško dolino in

⁷⁹ ARS, AS 174, šk. 253, L 307, No. 20, urbarski izvleček 1749–1751.

⁸⁰ Prav tam, šk. 201, L 307, No. 2, 12. 6. 1749.

⁸¹ KLA, KLA 112, 2435, Urbar und Kopialbuch, fol. 7v; prav tam, 2732, Urbar Weissenfels 1636, pag. 35; StLA, I. Ö. HK-Sach, K 91, H 27, Weissenfels Urbar 1658–1660, fol. 11.

⁸² O tem, zlasti: Hassinger, *Geschichte des Zollwesens*, str. 101–277.

naprej po dolini Ziljice na Beljak. Tej cestni povezavi je sicer vseskozi pripadala le stranska vloga, zato trg od nje ni imel posebnih koristi.⁸³

Bela Peč je torej po svoji poklicni, gospodarski in socialni strukturi ostajala veliko bolj fužinarski kraj, kot da bi se približala »pravim« trgom, središčem trgovske in obrtne dejavnosti. Po J. Šornu je leta 1770 premogla troje fužin, ki so bile vse ustanovljene še pred letom 1700. Tako kot sredi stoletja je le ena (Zgornja Fužina) premogla tako talilni ogenj na jeklo (2) kot na železo (1), drugi dve pa samo na jeklo, od teh ena (Spodnja Fužina) dva takšna ognja. Število težkih kladiv (norcev) je bilo različno: tri pri Zgornji, eno pri Srednji in dve pri Spodnji Fužini.⁸⁴ Izkaz o proizvodnji in personalu iz leta 1769 navaja za Belo Peč 37 fužinskih delavcev, 70 ogljarskih hlapcev, 15 faktorjev idr., vendar niti enega rudarja.⁸⁵

Ob nastanku jožefinskega katastra slabi dve desetletji pozneje (okoli 1787) je bilo stanje belopeških fužin podobno. Andrej Sebastijan Siegert, Rechbachov naslednik pri Zgornji Fužini in imetnik njihovega dvorca Podklanec (*Behausung Stückl*), je premogel tri kladiva za jeklo, Jožef Kavalir pri Srednji Fužini dve, Pavel Huber pri Spodnji pa tri. Iz tega katastra izvemo še za nekaj drugih obratov na vodni pogon ob istem Jezerskem potoku, ki so bili vsi v lasti omenjenih treh fužinarjev, in sicer dva mlina, dve žagi za deske in 11 stop. Pri nekaterih posestnikih je omenjena kmečka kajža (*Bauern Kaischen*), ni pa nobenih podatkov o poklicih. Kot je navedeno v uvodnem orisu ledine Bela Peč, je štel trg 60 hišnih števil (od 1 do 60), a se jih v popisu dejansko pojavlja samo 45,⁸⁶ ker lastniki preostalih očitno niso premogli obdelovalnih zemljišč in ker nekatere hiše najbrž tudi niso več obstajale. Kot povsod drugod v deželi je bilo hišno oštevilčenje uvedeno leta 1770.⁸⁷

Tudi leta 1793 so bili še vsi trije fužinarski obrati v rokah zgoraj naštetih rodbin Siegert, Kavalir in Huber. Prva dva fužinarja sta imela po en talilni ogenj in dve kladivi, Huber pa dva ognja in štiri kladiva. Poleg tega je Siegert premogel fužine za presnanje, za tezanje ali brescianske fužine ter žičarno.⁸⁸ O številu zapo-

slenih v posameznem obratu imamo natančne podatke šele iz leta 1811, ko je bil Siegertov naslednik (pri Zgornji Fužini) že jeseniški fužinar Leopold Ruard, poročen z njegovo hčerko. Kavalirjeve fužine so tedaj zaposlovale 17 delavcev, Huberjeve 30 in Ruardove 89 ali skoraj dvakrat toliko kot prve in druge skupaj. J. Šorn se je ob tem spraševal, kaj vse je popisovalec prištel k Ruardu, da je dobil tako visoko številko.⁸⁹

Od osemdesetih let 18. stoletja dalje smo nepri- merno bolje kot dotlej poučeni o poklicih Belopeč- čanov, saj jih zdaj precej dosledno beležijo matične knjige. Pogosto so starši in botri krščencev, mlado- poročenci, poročne priče in umrli označeni sicer le kot tržani (*Bürger/in*), precej je fužinskih mojstrov (*Hammermeister*) in drugih s fužinarstvom poveza- nih poklicev, tako kot sredi stoletja pa le tu in tam kak gostilničar in obrtnik, kot na primer tesar ali krznar. Preseneča dokaj pogosto pojavljanje poklica rudar (*Bergknapp*), ki ga srečujemo tudi po okoliških vaseh, zlasti v Koprivniku. Ni gotovo, ali so bili vsi rudarji zaposleni v rudniku svinca v Rablju, kot je izrecno navedeno pri nekaterih oziroma so označe- ni kot cesarsko-kraljevi rudarji (*k. k. Bergknapp*), ali pa gre deloma tudi za (priložnostne) iskalce železo- ve rude po belopeški okolici.⁹⁰ Sodeč po prej ome- njenem izkazu iz leta 1769 tedaj tu ni bilo rudarjev, kopačev železove rude,⁹¹ vendar bi se stanje medtem lahko spremenilo, saj so, kot smo videli, rudo sto let prej toč že kopali.

Pomemben vir iz tega časa so jožefinska voja- ška merjenja, kartografska upodobitev kraja z opi- som iz let 1784–87. Bela Peč je imenovana tržec (*Marktl Weissenfels*), v rubriki o trdnih zgradbah pa so kot takšne naštetni samo grad, župnijska cerkev z župniščem in štiri zasebne hiše.⁹² Na zemljevidu je kot grad (*Schloß*) prikazan dvorec na skrajnem vzhod- nem koncu naselja, tj. Podklanec ali Stückl, in pod njim kladivo za jeklo (*Stachl Hammer*), medtem ko je stari belopeški grad na hribu upodobljen kot ruševina (*Rudera Weissenfels*).⁹³

Prva natančna kartografska podoba Bele Peči je iz leta 1813, in sicer v t. i. francoskem katastru, na- stalem v času kratkotrajne pripadnosti belopeškega območja Napoleonovemu Italijanskemu kraljestvu. Katastrska mapa je bila pozneje vključena v franci- scejski kataster, katerega spisovni del je za Belo Peč datiran leta 1830. Ker francoski kataster drugače kot franciscejski ne razlikuje med zidanimi in lesenimi stavbami, smo žal prikrajšani za vedenje o tem, iz ka-

⁸³ Cesta je v začetku 30. let 19. stoletja v cenilnih operatih fran- ciscejskega katastra opredeljena kot okrajna (*Bezirksstrasse*) in v srednje dobrem prevoznem stanju (ARS, AS 176, Cenilni operati, L 330, k. o. Bela Peč, katastrski cenilni elaborat, uvod, § 6, s. d.).

⁸⁴ Šorn, *Začetki industrije*, str. 149, imenuje obrate Bela Peč I, II in III, njihovo identifikacijo pa omogočajo imena lastnikov (str. 142).

⁸⁵ Müllner, *Geschichte des Eisens*, str. 479.

⁸⁶ ARS, AS 175, sk. 1, Naborno gospostvo Bela Peč, k. o. Bela Peč, fasija, s. d., ledina I.

⁸⁷ Archivio parrocchiale Fusine in Valromana, liber baptisato- rum 1733–1771.

⁸⁸ Müllner, *Geschichte des Eisens*, str. 479–480. – Müllner podaja tudi kratek historiat vseh treh obratov. Prvi, nekoč Casparjev, naj bi obstajal od leta 1540, druga dva pa naj bi postavili leta 1613. Manj jasen je pri navajanju zaporedja imetnikov (str. 480). Letnice zgraditve fužinarskih obratov se zelo verjetno opirajo na urbarje, kjer smo jih že srečali.

⁸⁹ Šorn, *Začetki industrije*, str. 1671–162. – Leopold Ruard, umrl leta 1834, in Magdalena Siegert, sta se poročila leta 1807 (Müllner, *Geschichte des Eisens*, str. 428).

⁹⁰ Archivio parrocchiale Fusine in Valromana, Geburtsbuch 1784–1820, Trauungsbuch 1785–1820, Sterbebuch 1770–1820.

⁹¹ Müllner, *Geschichte des Eisens*, str. 479.

⁹² Rajšp (ur.), *Slovenija na vojaškem zemljevidu. Opisi. 4. zvezek*, str. 4.

⁹³ Prav tam, sekcija 107.

»Fužinarski dvorec« (Castelletto) pri Spodnji Fužini (foto B. Golec, avgust 2016).

kšnega materiala je bila katera. Tudi socialna oziroma poklicna struktura posestnikov ostaja neznanka, ker ni izpolnjena rubrika o njihovem stanu. V trgu je bilo tako kot v času jožefinskega katastra 60 hišnih števil, vendar štiri številke dejansko pogrešamo. Štiri hiše je imel v lasti fužinar Leopold Ruard, tedanji lastnik dvorca Podklanec (Stücl) in največjih fužin (Zgornja Fužina). Drugi fužinarski obrat (Srednja Fužina) je še vedno posedovala rodbina Kavalari in tretjega (Spodnja Fužina) rodbina Huber. V rokah navedenih treh fužinarjev so bili tudi oba mlini in obe žagi, sicer pa sta imela Ruard in Huber za razliko od Kavalari po dve fužinski poslopji (*Hamer, Hamergewerk*).⁹⁴ Po uradnih podatkih za leto 1817 je bilo število hiš v Beli Peči tedaj rahlo višje (62), število prebivalcev pa je znašalo 314,⁹⁵ kar je 75 manj kot po terezijanskem ljudskem štetju leta 1754.⁹⁶

Kot vse kaže, se stanje v franciscejskem katastru in cenilnih operatih v resnici nanaša na čas nastanka francoskega katastra (1813). Cenilni elaborat iz začetka tridesetih let govori namreč le še o dveh fužinarskih obratih, ki ju imenuje Ruardov in Walcherjev, vsak pa je zaposloval 20 delavcev. Fužina za jeklo v rokah Leopolda Ruarda je tedaj dobivala surovo železo iz lastnikove talilnice na Savi pri Jesenicah, medtem ko se je Walcherjeva fužina za že-

lezo oskrbovala s Koroške.⁹⁷ V vsej katastrski občini, ki je vključevala še manjše vasi Ahleti, Koprivnik in Zagrad, je bilo tedaj 630 duš, 91 hiš in 134 stanovanjskih strank. Nekoliko preseneča, da se jih je od zadnjih kar 124 ukvarjalo samo s kmetovanjem in manj kot desetina tudi z obrtjo (10).⁹⁸ Slaba polovica stanovanjskih hiš je bila zidanih (44), druge pa tako kot gospodarska poslopja lesene, deloma v dobrem in deloma v srednje dobrem gradbenem stanju.⁹⁹

V tridesetih letih 19. stoletja belopeško fužinarstvo ni bilo v upadu, kot bi sklepali iz navedb o samo še dveh fužinarskih obratih, Ruardovem in Walcherjevem. Tretji, Kavalarijeve fužine pri Srednji Fužini, v resnici ni ugasnil, ampak je bil samo združen z Ruardovimi. Oboje je leta 1836 podedovala Ruardova hči Kristina, poročena z lastnikom belopeškega gospodarstva Francem Kosom, medtem ko je njen brat Viktor obdržal obrate na Savi in Plavžu pri Jesenicah ter v Mojstrani.¹⁰⁰ Obrat pri Spodnji Fužini, nekoč Pucherjev, je medtem postal last Antona Walcherja.¹⁰¹

⁹⁷ ARS, AS 176, Cenilni operati, L 330, k. o. Bela Peč, katastrski cenilni elaborat, uvod, & 14, s. d. – V istem elaboratu je tudi pri obravnavi voda jasno povedano, da žene Jezerski potok (samo) dvoje fužin (*Eisenhammerwerke*) (prav tam, & 5).

⁹⁸ Prav tam, & 3.

⁹⁹ Prav tam, & 13.

¹⁰⁰ V delilni pogodbi so kot Kristinina dediščina navedene Siebertove in Kavalarijeve (!) »rudarske entitete« (*Bergwerksestitäten*), ki so jih sestavljali: fužine za presnanje, štiri kladiva za jeklo, cajnarica, fužine za tezanje, 15 žebljarskih nakoval in klešče za žico skupaj s stanovanjskimi in gospodarskimi poslopji ter gozdovi (Müllner, *Geschichte des Eisens*, str. 428). Prim. Mohorič, *Dva tisoč let*, str. 246–147.

¹⁰¹ Za lastnikom Domicijanom Huberjem, lastnikom leta 1808,

⁹⁴ ARS, AS 176, L 330, k. o. Bela Peč, zapisnik zemljiških parcel, 27. 1. 1830; mapni listi VIII, IX, XIII in XIV. gl. tudi: prav tam, Cenilni operati, L 330, k. o. Bela Peč, zapisnik zemljiških in stavbnih parcel, 27. 1. 1830.

⁹⁵ *Haupt-Ausweis*, fol. F2.

⁹⁶ Gl. op. 76.

Poznejši razvoj fužinarstva in industrijskega železarstva v Beli Peči je še neraziskan in znan le v fragmentih.¹⁰² Za ponovni gospodarski in demografski dvig trga sta bila ključna zgraditev železniške proge Ljubljana–Trbiž (1870) in nemški kapital, strnjen okoli delniške družbe Stahlwerke Weissenfels (Jeklarne Bela Peč). Industrijska proizvodnja s sedežem v Podklancu se je razmahnila z izdelovanjem svetovno znanih patentiranih verig in se z večjimi ali manjšimi težavami obdržala do danes. Pred prvo svetovno vojno je bilo zaposlenih do tristo delavcev, največ iz Ziljske doline, a tudi iz Ogrske in Hrvaške. S pritokom delavcev od drugod in s tovarniškimi hišami se je precej spremenila fiziognomija kraja.¹⁰³ Kot lahko razberemo iz spodnje preglednice, se je število hiš, ki je do srede 19. stoletja stagniralo (okoli 60), do leta 1910 povečalo za polovico, prebivalstvo pa se je zlasti zaradi delavstva podvojilo (z vmesnim občutnim padcem leta 1880), pri čemer se je v prvem desetletju 20. stoletja skoraj podvojil tudi delež slovensko govorečih.

Število hiš in prebivalcev trga Bela Peč v obdobju 1817–1910

Leto	Število hiš	Število prebivalcev	Domače prebivalstvo	
			nemško govoreči	slovensko govoreči
1817 ¹⁰²	62	314	---	---
1857 ¹⁰³	63	389	---	---
1869 ¹⁰⁴	64	588	---	---
1880 ¹⁰⁵	74	490	433 (90,8 %)	44 (9,2 %)
1890 ¹⁰⁶	72	563	470 (86,4 %)	74 (13,6 %)
1900 ¹⁰⁷	80	533	444 (89,7 %)	49 (9,9 %)
1910 ¹⁰⁸	90	768	614 (82,4 %)	131 (17,6 %)

je tu leta 1835 izpričan Anton Walcher, že leta 1844 pa Peter Pavel Koschat (Müller, *Le Case del Comune di Weissenfels*, str. 133).

- ¹⁰² I. Mohorič v svojem obsežnem delu o gorenjskem železarstvu pušča Belo Peč povsem ob strani (Mohorič, *Dva tisoč let*), po eni strani zato, ker je po prvi svetovni vojni pripadla Italiji, po drugi pa zaradi nevključitve tamkajšnjih obratov v leta 1869 ustanovljeno Kranjsko industrijsko družbo (prav tam, str. 210 sl.). Tudi M. Müller fužinarstva in industrije ne obravnava, ampak razkriva le, katere hiše so bile v lasti belopeške jeklarne (Müller, *Le case del Comune Catastale di Weissenfels*, str. 114 sl.).
- ¹⁰³ Podlogar, *Iz zgodovine kranjskih trgov*, str. 52. O industrijskih podjetjih v povezavi z nekdanjim belopeškim gospodvom gl. tudi: Smole, *Graščine*, str. 77.

¹⁰⁴ *Haupt-Ausweis*, fol. F2.

¹⁰⁵ *Landes-Regierungsblatt*, str. 202.

¹⁰⁶ *Orts-Repertorium*, str. 68.

¹⁰⁷ *Special-Orts-Repertorium* (1884), str. 102.

¹⁰⁸ *Special Orts-Repertorium* (1894), str. 94.

¹⁰⁹ *Gemeindelexikon von Krain*, str. 116.

¹¹⁰ *Spezialortsrepertorium von Krain*, str. 71.

Politično-upravni razvoj trga

Belopeški trg je od svojega nastanka dalje v celoti spadal pod domače zemljiško gospodstvo Bela Peč s sedežem v gradu, zgrajenem v prvi polovici 15. stoletja na strmi vzpetini nad fužinarsko naselbino. Za razvoj in avtonomijo trga nikakor nista bili nepomembni dve spremembi: v lastništvu in funkcioniranju gospodstva. Prva se je dogodila leta 1636, ko je gospodstvo prešlo iz deželno knežjih rok v zasebne, najprej v last knezov Eggenbergov.¹¹¹ S tem je tudi kraj po formalnem statusu prenehal biti deželno knežji, ampak je postal zasebni (municipalni) trg. Druga sprememba je povezana s prenosom gosposčinskega sedeža na oddaljene Jesenice na drugem, vzhodnem robu gospodstva, kar se je dokončno zgodilo okoli leta 1700, potem ko je gosposčinski upravitelj prebival na Jesenicah vsaj že nekaj časa pred letom 1689. Po opustitvi je stari belopeški grad kmalu postal razvalina, ne da bi v dolini dobil naslednika – nov dvorec ali upravno poslopje.¹¹² V 18. stoletju se je središče gosposčinske uprave prestavilo še enkrat, in sicer z Jesenic v Kranjsko Goro, kjer je ostalo do zemljiške odveze.¹¹³

¹¹¹ O lastnikih gospodstva gl. Smole, *Graščine*, str. 76.

¹¹² Valvasor (1689) pri opisu trga Jesenice pravi, da je ena od tamkajšnjih lepih hiš v lasti belopeškega gospodstva in da v njej iz praktičnih razlogov vedno prebiva upravitelj ali oskrbnik gospodstva, ker je Bela Peč tako rekoč čisto na robu gosposčinskega ozemlja (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 21). Nedolgo zatem je belopeški grad povsem opustel, bodisi že pod grofi Trilecki bodisi pod Matevžem Segallo, ki ga je od njih kupil leta 1715 (ARS, AS 1063, Zbirka listin, št. 2829, 1715 III. 26., Ljubljana). Segalla se je z družino naselil v jeseniški upraviteljevi hiši. Članom njegove družine je namreč od pomladi naslednjega leta mogoče kontinuirano slediti v jeseniških matičnih knjigah (NSAL, ŽA Jesenice, Matične knjige, R 1700–1745, pag. 96, 101, 110, 130, 132), ko pa so leta 1722 popisali celotno Segallovo zapuščino, belopeški grad v zapuščinskem inventarju ni niti več omenjen (ARS, AS 309, šk. 106, fasc. XXXXIII, lit. S–109, 9. 7. 1722). Potem ko ga Valvasor leta 1689 prikazuje še v polni funkciji, je pol stoletja pozneje (1744) vrisan na Florijančičevem zemljevidu Kranjske kot razvalina (Florijančič, *Deželopisna karta*, list 1). Datiranja dokumentov kot »Herrschaft Weissenfels« so tako glede kraja nastanka zlahka zavajajoča (npr. ARS, AS 133, Gospodstvo Bela Peč, Urkunden und Verbriefungs-Protokoll II 1733–1809, 1. 6. 1733, 31. 5. 1792). – Opozoriti kaže na neverodostojno poročilo, po katerem belopeški grad leta 1618 ni bil pozidan in so ga po napadu nanj uničili rateški kmetje, tako da naj bi bil že odtlej ruševina. Zapis je leta 1750 našel pod kamnom v grajskih razvalinah neki slamorezec, njegov prepis pa je leta 1781 potrdil belopeški magistrat (ARS, AS 1080, šk. 10, fasc. 13, Graščinski arhivi (B–N), Bela Peč, 1. 1. 1781).

¹¹³ Ob terezijanskem ljudskem štetju leta 1754 je družina Segallovega sina Jozefa že prebivala v Kranjski Gori (NSAL, NSAL 100, KAL, šk. 116/9, s. d.). V izogib dvomnostim je belopeško gospodstvo v dokumentih pozneje označeno tudi kot »gospodstvo Bela Peč v Kranjski Gori« (*Herrschaft Weissenfels zu Kronau*), denimo v zemljiškoknjižnih listinah in cenilnih operatih v začetku 30. let 19. stoletja (npr. ARS, AS 133, Gospodstvo Bela Peč, Urkunden und Verbriefungs-Protokoll II 1733–1809, 23. 12. 1793; AS 176, Cenilni operati, L 330, k. o. Bela Peč, katastrski cenilni elaborat, uvod, & 1, s. d.). Zidana hiša lastnika belopeškega gospodstva Franca Kosa je

Manj pomembne so bile cerkvenoupravne spremembe, če odmislimo turbulentni čas reformacije, ko je cerkev sv. Lenarta skoraj tri desetletja samevala brez duhovnika (od 1572 do 1601), tržani pa so postali protestanti.¹¹⁴ Vse od leta 1390 do začetka 19. stoletja je Bela Peč ostala sestavni del župnije Kranjska Gora, podrejene ljubljanski škofiji od njene ustanovitve leta 1461 dalje. Stalni duhovnik pri cerkvi sv. Lenarta na robu trga je od leta 1682 nosil naslov vikarja, dokler se ni leta 1820 osamosvojila povsem samostojna belopeška župnija.¹¹⁵

V tesni navezavi na gospodstvo in deloma tudi na domače cerkveno središče je izza srednjega veka delovala fužinarska, pozneje trška avtonomija, ki je tako kot samouprave drugih trgov na Kranjskem doživela konec v dobi francoske zasedbe v začetku drugega desetletja 19. stoletja.¹¹⁶ Védenje o njenem ustroju in delovanju bi bilo močno okrnjeno, omejeno skoraj samo na normativna določila v gosposčinskih urbarjih iz 17. stoletja in na omembe trških sodnikov (največ v matičnih knjigah), če se ne bi ohranil prvostven vir, trška knjiga, ki smo se je že dotaknili in o kateri bo še govor.

Tudi normativni viri sami so sicer toliko zgovorni, da omogočajo dovolj jasno sliko upravno-pravnega položaja trga. Gre za tako rekoč identične zapise, ki se pojavljajo v vseh treh urbarjih iz 17. stoletja. Njihov nastanek je treba iskati še v 16. stoletju, v osnovi pa se navezujejo na normative iz nedatiranega Memoriala, nastalega kmalu po letu 1523.¹¹⁷ Glavna razlika je ta, da tedaj niso bili izrecno omenjeni trg in tržani. Tudi dikcija določil v urbarjih iz let 1617, 1636 in 1658–60 kaže na njihov izvor v starejši dobi. V ospredju so namreč fužinarji in kovači, ne tržani kot taki, tako kot tudi Bela Peč v glavnem delu urbarja ni izrecno imenovana trg.

Urbarska določila zajemajo vse bistvene pravice in obveznosti Belopečanov. Začenjajo se s ključno navedbo za gospodstvo, da fužinarji in kovači pod Belo Pečjo (*vnder Weissenfels bey denen Hamern vnd Schmitten*) ne gospodstvu ne duhovščini ne plačujejo nobene desetine od posevka, njihova obdelovalna zemlja pa so samo vrtovi in prav majhna ozka zemljišča. Če jih fužinarji in kovači prodajajo drug drugemu, so oproščeni plačila desetega pfeniga, le gosposčinski oskrbnik prodajo potrdi. Prav tako so prosti

plačila davka in ne opravljajo nobene tlake, razen da ob nevarnosti stražijo belopeški grad. Pravijo, da tržanske (*bürgerliche*) kazenske in civilne zadeve izvršujejo v svojem pomirju (*Burgkhfried*), prijete zločince (*Malefiz personen*) pa so dolžni tretji dan izročiti gosposčinskemu deželskemu sodišču v justifikacijo. Po njihovi navedbi se ozemlje pomirja začenja pod Klancem (*in der Höch sein, oder in der Stückhl genant*) – pri poznejšem dvorcu Podklanec (*Stückl*) – tostran Rateč med dvema hribčkoma in teče skozi trg (*durch denn Marckht*) do Belega potoka. Sami volijo trškega sodnika (*ainen Marckht Richter*) in ga predstavijo oskrbniku gospodstva v potrditev. Sicer pa nimajo nobenih trških svoboščin (*Markht Freiheiten*) razen štirih fevdnih pisem, ki jih že poznamo, treh iz prve polovice 15. stoletja (1404, 1407 in 1422) ter mitninske oprostitve na trbiški mitnici iz leta 1545. Imajo tudi gmajno za pašo, ki si jo deloma delijo z Ratečani, in v dodeljenih gozdovih posebno pravico do izkoriščanja lesa za lastne hišne potrebe. Dragocen je podatek o sejamski dejavnosti. Pri cerkvi sv. Lenarta, podružnici župnije Kranjska Gora, se v nedeljo po sv. Barbari (4. decembra) odvija prošenje (*Kirchtag*), ki ga varuje gosposčinski oskrbnik in prejme za to 24 krajcarjev ter četrtno vina. Cerkevni obračun naredijo ključarji na praznik sv. Filipa in Jakoba (3. maja) v navzočnosti župnika, oskrbnika in soseske.¹¹⁸ Normativna določila so se zagotovo prenašala vsaj še v drugo polovico 18. stoletja, vendar njihovih poznejših zapisov ne poznamo.

Izjemno dragocen vir o dejanskem funkcioniranju trške samouprave je doslej že večkrat omenjena knjiga trških zapisnikov, ki jo bomo kratko imenovali trška knjiga. V skoraj v celoti popisani foliant z blizu sto neoštevilčenimi listi so od leta 1525 do 1734 vpisovali različne spomina vredne vsebine, sprva po vrsti, pozneje pa brez pravega reda, kjer je bilo pač dovolj prostora.¹¹⁹ Knjiga je tem pomembnejša, ker pokriva časovni razpon več kot dveh stoletij in ker se lahko od kranjskih trgov pohvali s takšnim ohranjenim virom le še Žužemberk, ta sicer z dvema trškima knjigama, a precej mlajšima.¹²⁰ Belopeška trška knjiga je bila sprva namenjena samo vpisovanju pomembnejših sodnih zadev in je pri prvi iz leta 1525 tudi izrecno imenovana sodna knjiga (*das Gerichts Buech; im Gerichts Puech*).¹²¹ Sedemdeset let pozneje (1595) je o knjigi govor kot o sodnem za-

v franciscejskem katastru označena kot »als Dominium Weissenfels« (ARS, AS 176, L 127, k. o. Kranjska Gora, zapisnik stavbnih parcel, 8. 3. 1827).

¹¹⁴ Podlogar, Iz zgodovine kranjskih trgov, str. 52–53.

¹¹⁵ Höfler, *Gradivo za historično topografijo*, str. 39–40. – Leta 1933 je bila belopeška župnija po skoraj pol tisočletja izločena iz ljubljanske škofije in dodeljena videmski nadškofiji (prav tam, str. 40), ki ji je skupaj s Kanalsko dolino pripadala že v času kratkotrajne francoske vladavine v začetku 19. stoletja (Steska, Ilirska Koroška, str. 57).

¹¹⁶ O odpravi mestnih in trških avtonomij z ustanovitvijo francoskih komunov gl. zlasti: Žontar, *Struktura uprave*, str. 201–203.

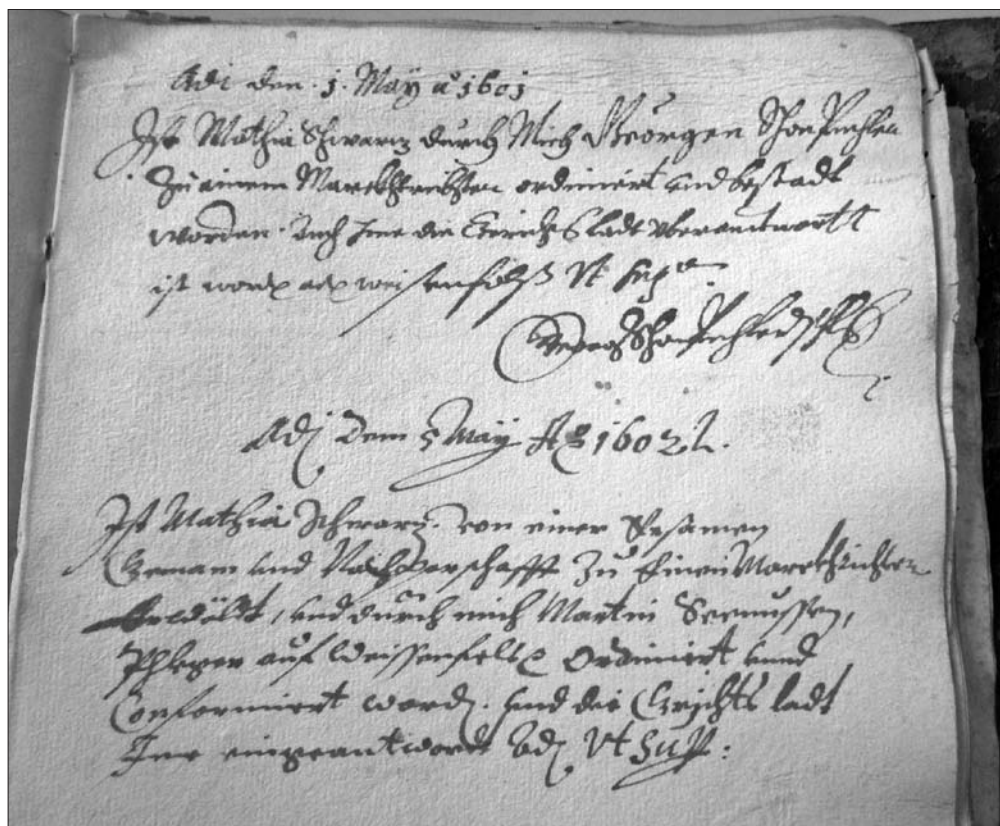
¹¹⁷ Gl. op. 27.

¹¹⁸ KLA, KLA 112, 2435, Urbar und Kopialbuch, fol. 8–13v; prav tam, 2732, Urbar Weissenfels 1636, pag. 35–41; StLA, I. Ö. HK–Sach, K 91, H 27, Weissenfels Urbar 1658–1660, fol. 11–13v. – Citati so vzeti iz urbarja 1636.

¹¹⁹ AS 1073, 231r, trška knjiga Bela Peč. – Knjigo so dejansko začeli voditi šele leta 1530. Na sprednji strani usnjenih platinic je namreč naslov z letnico, ki razkriva, da je imela knjiga najprej funkcijo kopialne knjige: »Formular Allerley Copien etc. 1530«.

¹²⁰ ARS, AS 168, fasc. 1, sodni protokoli 1656–1688, trška knjiga 1687–1890. Gl. tudi: Golec, Trg Žužemberk, str. 33–41.

¹²¹ AS 1073, 231r, s. p., 21. 7. 1525, 1. 8. 1525.

Belopeška trška knjiga – zapis o volitvah sodnika leta 1601 in 1602 (ARS, AS 1073, 231r, s. p.).

pisniku (*alda in Grichts Protocol*).¹²² Odtlej knjiga v veliki meri izgubi dotedanjo namembnost, saj se pridružijo druge vsebine, sodnih zadev pa je sčasoma vedno manj, dokler konec 17. stoletja povsem ne prenehajo (1697). Od konca 16. stoletja so v trško knjigo vpisovali predvsem volitve in potrditve trških sodnikov, veliko manj volitve in sestavo trškega sveta, od leta 1698 do 1734 pa z eno izjemo (izvleček iz urbarja) samo še sprejeme novih meščanov. Druge vsebine so zastopane neprimerno redkeje oziroma so sploh osamljene. Dokler je imela knjiga samo namembnost sodnih zapisnikov, praviloma srečujemo izpiljene pisave, ki jih gre kljub vpisom zadev v prvi osebi (sodnikov in gosposčinskih oskrbnikov) pripisati poklicnim gosposčinskim pisarjem. Zapisi o volitvah in potrditvah izvoljenih sodnikov ter svetnikov so večinoma prav tako pisani z lično pisavo, v prvi osebi in s podpisom oskrbnika oziroma njegovega pooblaščenca, t. i. oskrbniškega upravitelja. Nasprotno so vpisi iz zadnjih treh desetletij neprimerno bolj nerodni, delo trških sodnikov in najbrž še koga, ki je bil le za silo več pisnega uradovanja. Vsekakor je pomenljivo, da nikoli ne naletimo na omembo trškega pisarja.

Knjiga je prvovrsten vir za spoznavanje sodne in upravne prakse, sestave in funkcioniranja trških

organov ter razmerja med trško samoupravo in gospostvom. Sodne zadeve so razen redkih izjem civilnopravne (kupoprodaje, zapuščine, oporoke, tožbe zaradi dolgov idr.) in redko kazenskopravne, ki so razumljivo vse manjše. Med njimi je kot najtežja kazen izpričan izgon iz trga in trškega pomirja. Ta je leta 1588 doletel tatu, zalotenega pri kraji na Koroškem, ukaz, kako ravnati s premoženjem izgnanega, pa je izdal gosposčinski oskrbnik.¹²³ Zapis o tem, da je trški sodnik leta 1594 nekega hudodelca (*ein Mallauß Person*) tretji dan po prijetu izročil oskrbniku v belopeški grad,¹²⁴ je v skladu z določilom, ki ga najdemo v urbarjih iz 17. stoletja.¹²⁵ Nasprotno ni izpričanih primerov pritožbe na oskrbnika kot drugostopenjsko instanco, o čemer kot o normi govori že t. i. Memorandum kmalu po letu 1523.¹²⁶ Pač pa je pri prvi sodni zadevi iz leta 1525 – nanaša se na zapuščino – navedba, da jo je potrdil oskrbnik Baltazar Meichsner (*zu krefften erkennen*).¹²⁷

Kot v drugih trgih z razvito sodno-upravno avtonomijo so se prebivalci Bele Peči delili na tržane (*Bürger*) in ostale prebivalce (gostače), ki jih lahko štejemo med tržane v širšem pomenu besede. Pravi,

¹²³ Prav tam, s. p., 25. 7. 1588.

¹²⁴ Prav tam, s. p., 3. 6. 1594.

¹²⁵ Gl. op. 116.

¹²⁶ Gl. op. 27.

¹²⁷ ARS, AS 1073, 231r, s. p., 17. 8. 1525.

¹²² Prav tam, s. p., 29. 3. 1595.

polnopravni tržani so postali tisti, ki so jih v tržanstvo sprejeli ob svečani prisegi. Institucija polnopravnega tržanstva je bila vsekakor povezana z izoblikovanjem klasičnih trških organov in sega torej najpozneje v prvo polovico 16. stoletja, vendar smo o konkretnih primerih podeljevanja tržanstva poučeni pozno, šele iz vpisov v trški knjigi od leta 1687 do 1734. Skupno je izpričanih 16 sprejemov, pri katerih je pred trškim sodnikom priseglo različno število novosprejetih tržanov – od eden do osem. Njihovi poklici in izvor so navedeni le izjemoma. Tako za prvega izvemo, da je bil fužinar (*Hamergewerckh alda*), in sicer »gospod« Andrej Kavalar,¹²⁸ eden je naveden kot čevljar, eden pa je prišel z Jesenic.¹²⁹

Tudi sestava trških organov – trški sodnik s svetom – je bila tipična za trge z razvito sodno-upravno avtonomijo, pri čemer je v Beli Peči poleg sveta vsaj nekaj časa obstajal še manjši odbor, katerega vloge ne poznamo. Svet se je vsekakor razvil iz sodnega prisedništva, ki zaradi strukture razpoložljivih virov ni izpričano pred začetkom vodenja knjige sodnih zapisnikov leta 1525.¹³⁰ Kot že rečeno, se oznaka trški sodnik prvič pojavi med letoma 1533 in 1535, od leta 1548 pa je razen ene same izjeme (1552) ustaljena.¹³¹ Odtlej srečujemo tudi trške svetnike (*Hern vnd Ratts Freundt, Herrn des Raths, Burger des Raths*),¹³² za katere se, ko gre za celoto, alternativno pojavlja prejšnje oziroma splošnejše poimenovanje prisedniki (*meine Beisizer, Herrn vnd Beysizer*),¹³³ včasih oboje skupaj (*Beysitzer des Ratts, Rattsfreunde vnd Beisizer*).¹³⁴ Trškega sodnika in svet so volili vsako leto v dneh okoli praznika sv. Filipa in Jakoba (3. maja), in sicer – kot lahko preberemo v zapisu o izvolitvi sodnika leta 1646 – po starem običaju (*den alten gebrauch nach*) ob cerkvenem obračunu.¹³⁵ Podatkov o volitvah članov sveta je v knjigi neprimerno manj. Ko se leta 1593 pojavi prvi zapis o sodniški izvolitvi, so svetniki (*Rathsfreunde*) v nadaljevanju le naštet, skupaj enajst, izrecno pa je še povedano, da so vsi tudi tukajšnji tržani (*alle Burger daselbst*).¹³⁶ Da so jih volili sočasno s sodnikom (*erkhust vnd erwelt*), priča kronološko naslednji zapis o volitvah iz leta 1599, ki je nastal izpod peresa istega gosposčinskega oskrbnika in pozna imena devetih svetnikov.¹³⁷ V 17. stoletju je v devetdesetih letih od 1601 do 1691 dokumentirana skoraj polovica volitev sodnika (44), enkrat dvojje v

istem letu,¹³⁸ medtem ko je zapisov o volitvah oziroma o personalni sestavi trškega sveta samo osem, in to iz krajšega časovnega razpona med letoma 1633 in 1686. Iz treh zaporednih vpisov (1633–1635), ko je bilo v svetu devet »svetnikov in prisednikov« (*Rattsfreunde vnd beisitzer*), lahko razberemo, da so tudi svet volili vsako leto in sočasno s sodnikom. V letih 1659 in 1661 je imel 11 oziroma 12 članov, obstajal pa je še poseben odbor (*Ausschus*), ki je štel prvič pet mož in drugič samo dva.¹³⁹ Ta organ, katerega funkcija ni znana, je pozneje izginil. Za leto 1682 vemo, da so 9. februarja, torej na neobičajen dan, sprejeli pet novih svetnikov. Malo prej ali pozneje je njihovo število znašalo enajst¹⁴⁰ in devet leta 1686, ko je izpričana zadnja sestava. Poklic se pri svetnikih pojavi le izjemoma, pri sodnikih pa sploh nikoli.¹⁴¹

Ne gre dvomiti, da so sodnika in svet lahko volili le polnopravni tržani, čeprav se včasih pri volitvah poleg skupnosti tržanov (*die ganze burgerschaft* oziroma samo *burgerschaft*) pojavi še soseska (*gemain* oziroma *nachbarschaft*) in je leta 1642 govor sploh samo o tej (*wal der ganzen Nachbarschaft vnd Gmain*).¹⁴² Zgodnejši zapisi o volitvah so delo gosposčinskih oskrbnikov, ki so novoizvoljenega sodnika potrdili, od leta 1631 dalje pa je to nalogo največkrat opravil oskrbnikov pooblaščenec, imenovan oskrbniški upravitelj (*Pflegsverwalter*), kar utegne biti povezano s tem, da je oskrbnik morda že tedaj prebival na Jesenicah.¹⁴³ Pooblaščenec so bili tudi pomembni domačini, tako leta 1653 fužinar Jurij Kristof Casper (*Hamergewerckh albie*).¹⁴⁴ Poleg tega je ob potrditvi s strani gospostva v prvi polovici 17. stoletja nekajkrat navedeno, da je gosposčinski oskrbnik novemu sodniku izročil sodno skrinjo (*Gerichtsladt*).¹⁴⁵ V istem času in samo dve leti (1639–1640) srečujemo na čelu trškega sodišča sodnega upravitelja (*Gerichtsverwalter*), ki je bržčas nadomeščal odsotnega sodnika,¹⁴⁶ postavitev »nepristranskega sodnika« (*zu dem unpartheischen richter gestelt*) leta 1639 pa je povezana

¹³⁸ Ni znano, zakaj so volitvam 17. maja 1606 sledile naslednje že čez slab mesec, 15. junija.

¹³⁹ Sestava odbora iz leta 1658 je bila pozneje dopolnjena s petimi novimi imeni, pri enem članu je križec, pri štirih pa navedba, da so bili sprejeti v svet (*in Rath*).

¹⁴⁰ Seznam, ki se nahaja med seznamoma iz let 1682 in 1686, ni datiran, glede na imena svetnikov pa je iz istega časa.

¹⁴¹ 1. maja 1633 je en svetnik označen kot kovač za pločevino (*Plehschmidt*) in eden kot mlinar (*Mülner*).

¹⁴² Npr. ARS, AS 1073, 231r, s. p., 24. 5. 1604, 1. 5. 1637, 1. 5. 1640, 1. 5. 1642, 1. 5. 1650.

¹⁴³ Ob potrditvi sodnika 1. maja 1636 je navedeno, da se je to zgodilo v navzočnosti kranjskogorskega župnika, istega dne leta 1661 pa se je župnik sam podpisal pod oskrbniškim upraviteljem. Med vpisoma o volitvah 1. maja in potrditvi sodnika 10. maja 1656 je Karel pl. Rechbach pripisal, da je bil navzoč tudi on.

¹⁴⁴ ARS, AS 1073, 231r, s. p., 3. 5. 1653.

¹⁴⁵ Prav tam, 1. 5. 1601, 1. 5. 1602, 3. 5. 1620, 1. 5. 1637.

¹⁴⁶ Izpričana sta dva sodna upravitelja (16. 12. 1639, 8. 1. 1640 in 6. 5. 1640), ki potrjeno nista bila identična s sočasnim sodnikom, izvoljenim 1. maja 1639 in 1640.

¹²⁸ Prav tam, s. p., 22. 9. 1687.

¹²⁹ Prav tam, s. p., 3. 5. 1698, 27. 5. 1698.

¹³⁰ Gl. op. 34.

¹³¹ Gl. op. 36–40.

¹³² Npr. ARS, AS 1073, 231r, s. p., 10. 9. 1548, 5. 4. 1579, 27. 4. 1580, 9. 5. 1603, 1. 5. 1634.

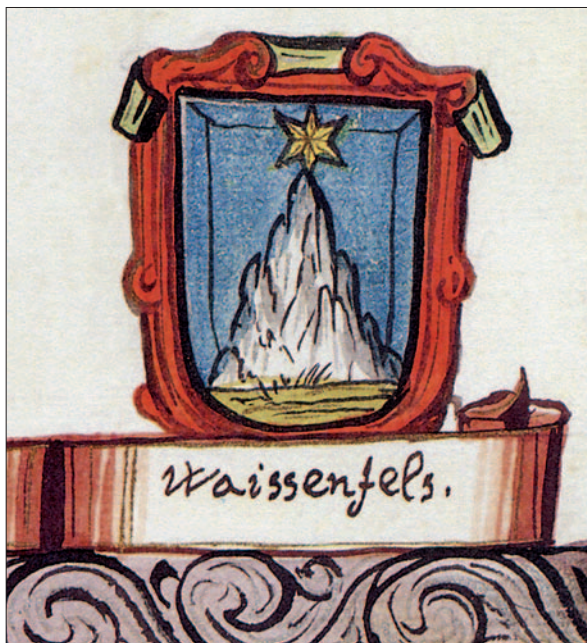
¹³³ Prav tam, s. p., 10. 10. 1564, 5. 4. 1579.

¹³⁴ Prav tam, s. p., 29. 7. 1587, 1. 5. 1633. – Član trškega sveta je samo enkrat izjemoma naveden kot *Ratsburger* (prav tam, 7. 12. 1575).

¹³⁵ Prav tam, s. p., 1. 5. 1646.

¹³⁶ Prav tam, s. p., 26. 5. 1593.

¹³⁷ Prav tam, s. p., 1. 5. 1599.

Grb trga Bela Peč po Valvasorjevi grbovni knjigi, 1687–88 (*Valvasor, Opus insignium*, fol. 26).

Belopeški grb na pročelju Kosove graščine na Jesenicah (foto Barbara Žabota, 2007).

z dejstvom, da je bil takratni izvoljeni sodnik Martin Moritz ena od strank v sodnem sporu.¹⁴⁷

Simbol sodne oblasti je predstavljala sodniška palica, omenjena zgolj dvakrat v prvi polovici 16. stoletja (*mit aufgerichteten Stab*).¹⁴⁸ O trškem pomirju, ki ga sicer srečamo v urbarjih iz 17. stoletja,¹⁴⁹ je govor leta 1588 (*Purckhfridt*) ob že znanem izgonu tatu.¹⁵⁰ Tudi drugi simbol trške avtonomije, sodni pečat, je znan le iz zapisa o pečatenju nekega menjalnega pisma leta 1590 (*den Gericht derselben Pedtschafft*); tega so potrdili trški sodnik in dva druga Belopečana.¹⁵¹ Podatek je tem pomembnejši, ker trški pečat pogrešamo na edinih dveh znanih izvirnih listinah, ki ju je izdala trška uprava, obeh iz 18. stoletja.¹⁵² Zagotovo je bil na trškem pečatniku upodobljen trški grb, za katerega lahko predvidevamo, da je bil takšen, kakor ga sto let pozneje upodablja Valvasor v svoji grbovni knjigi (1687–88) in v *Slavi vojvodine Kranjske* (1689).¹⁵³ Enak grb še danes krasi pročelje Kosove graščine na Jesenicah, sedežu belopeškega gospostva v 17. in 18. stoletju. Sklepati je mogoče, da je bil grb

naprej gosposčinski in šele nato tudi trški. Gre za tip t. i. govorečega grba, na katerem je upodobljeno nazobčano belo skalovje s šesterokrako zvezdo nad najvišjim vrhom.

Več vprašanj se postavlja tudi v zvezi s t. i. sodno hišo (*Gerichtshaus*), ki se pojavlja samo v trški knjigi in za katero ne vemo, ali je bila samostojna stavba v lasti trga ali je z njo morda mišljena hiša vsakokratnega sodnika. Samo sklepamo lahko, da je identična z rotovžem, ki se, kot bomo videli, omenja edinkrat leta 1781. Pomenljivo je dejstvo, da se v trški knjigi začanja pojavljati šele konec 17. stoletja (1697), in sicer razen prvič v zapisih o sprejemih novih tržanov.¹⁵⁴ Na to, da kot samostojna ni obstajala pred sredjo 17. stoletja, bi lahko kazala navedba iz leta 1651, po kateri je oskrbnik potrdil novoizvoljenega sodnika v hiši Krištofa Casparja.¹⁵⁵

Funkcioniranje trške avtonomije poznamo neprimerno slabše od tridesetih let 18. stoletja dalje. Potem ko leta 1734 prenehajo vpisi v trško knjigo, srečujemo namreč skoraj samo še imena trških sodnikov in posameznih tržanov, ki jih razen redkih izjem najdemo v matičnih knjigah belopeškega vikariata. Čeravno o tem ni poročil, ne gre dvomiti, da so trške sodnike do ukinitve funkcije v francoski dobi vseskozi volili in da se je vsaj dotlej, če ne še pozneje

¹⁴⁷ ARS, AS 1073, 231r, s. p., 16. 2. 1639, 1. 5. 1638 (sodniške volitve).

¹⁴⁸ Prav tam, s. p., 4. 3. [1532], 5. 2. [med 1533 in 1535].

¹⁴⁹ Gl. op. 116.

¹⁵⁰ ARS, AS 1073, 231r, s. p., 24. 7. 1588.

¹⁵¹ Prav tam, s. p., 28. 11. 1590.

¹⁵² Prvo listino, poročno pismo, je 11. februarja 1730 v imenu trškega sodišča pečatil z lastnim pečatom trški sodnik Mihael Englarth in je priloženo k trški knjigi, druga, potrdilo belopeškega magistrata iz leta 1781, pa je samo podpisana (ARS, AS 1080, šk. 10, fasc. 13, Graščinski arhivi (B–N), Bela Peč, 1. 1. 1781).

¹⁵³ Valvasor, *Opus insignium*, fol. 26; Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 121

¹⁵⁴ ARS, AS 1073, 231r, s. p., 3. 2. 1697, 3. 5. 1698, 27. 5. 1698, 24. 2. 1702, 1. 6. 1705, 23. 12. 1708, 12. 11. 1718, 2. 3. 1721.

¹⁵⁵ Prav tam, s. p., 1. 5. 1651.

ohranila institucija tržanstva, povezana z individualnim sprejemanjem med polnopravne tržane.

V kolikšni meri so v pristojnosti in poslovanje trške samouprave posegle upravno-sodne reforme terezijansko-jožefinske dobe, ostaja neznanka. Zelo verjetno si je gospodstvo, zdaj s sedežem v Kranjski Gori, pridržalo izključno pravico izdajanja podložniških listin za trško prebivalstvo. Ohranjenih virov za trdne ugotovitve je premalo. Tako vemo, da je poročno pismo med belopeškim podložnikom iz Zagrada in tržanovo vdovo leta 1730 pečatil trški sodnik,¹⁵⁶ izročilno pogodbo med materjo in sinom za hišo v trgu pa je leta 1792 izdalo belopeško gospodstvo (v Kranjski Gori), vendar s poznejšim pripisom, da dobi prepis sodnik v Beli Peči (*an den Richter zu Weissenfels*).¹⁵⁷

Dragoceno je pisno potrdilo belopeškega magistrata iz leta 1781 o napadu Ratečanov na stari grad leta 1618, prepis poročila, ki je bilo leta 1750 najdeno pod kamnom med grajskimi ruševinami. Potrdilo izkazuje upravno terminologijo, kakršna se je uveljavila v drugi polovici 18. stoletja. Dokument je namreč izdal magistrat trga Bela Peč (*Magistrat des Markhts Weissenfels*), tri njegove s križci podpisane člane – sodnika (*Markhtrichter*) ter dva meščana in svetnika (*Bürger und Rath*) – pa je podpisal sindik Lanz Schleich, ki se je ovekovečil kot čevljar, brivec in sindik (*Schuster, Bartpupe und Syndikus*). Pomemben je tudi podatek, da je tedaj obstajal belopeški rotovž (*Rathhaus*); v njem so hranili okrvavljeno coklo, za katero so domnevali, da izvira iz omenjenega spopada z začetka 17. stoletja.¹⁵⁸ Kje je rotovž stal in do kdaj, ne razkriva nobeden od treh katastrofov, pa tudi spomina nanj danes očitno ni več.¹⁵⁹ Lahko da je funkcioniral vse do odprave trške avtonomije pod Francozi, nato pa je stavba propadla ali prešla v druge roke. Ni tudi izključeno, da so Belopečani uporabljali za rotovž stavbo mežnarije ali kakšno drugo zgradbo, ki je imela še drugo namembnost.¹⁶⁰

Imenom trških sodnikov je mogoče po matičnih knjigah belopeškega vikariata slediti precej povezano vse do francoske dobe. Zadnji izpričani sodnik je bil Andrej Kussian v začetku leta 1811.¹⁶¹ Jeseni istega leta je Bela Peč skupaj s celotnim kantonom Trbiž prešla iz Ilirskih provinc pod Italijansko kraljestvo.¹⁶²

Postavlja se vprašanje, kdaj natanko je bila trška avtonomija ukinjena. Italijansko kraljestvo je namreč na sosednjih ozemljih, ki so pripadala nekdanji Beneški republiki, uvedlo novo upravno ureditev – razdelitev na komune (občine) – že leta 1806.¹⁶³ Zanimiva je navedba v belopeški mrliški matici, ki jeseni 1813 umrlo Marijo Schnableker še označuje kot *Richterin*.¹⁶⁴ Po restavraciji avstrijske oblasti mestnih in trških avtonomij niso nikjer obnovili, ampak so leta 1814 uvedli glavne občine in podobčine na čelu z višjimi rihtarji in rihtarji, ki niso bili voljeni, temveč postavljeni od okrajnih komisarjev. Da bi razlikovali občine, ki so bile dejansko mesta in trgi, so dovolili, da se njihovi rihtarji imenujejo mestni oziroma trški, niso pa se v ničemer razlikovali od vaških.¹⁶⁵ Bela Peč je ohranila status trga in bila samo sedež podobčine, vključene v glavno občino Kranjska Gora.¹⁶⁶ Njena trška avtonomija, ki se je pred sredo 16. stoletja dokončno izoblikovala iz avtonomije belopeških fužinarjev, je tako v predmarčni dobi postala preteklost.

Zgolj na kratko se ozrimo še na nadaljnji upravno-politični razvoj kraja. Od ustanovitve modernih občin v Avstrijskem cesarstvu (1849) je imela Bela Peč izvoljenega župana in občinski odbor, do razpada dvojne monarhije pa so jo še vedno prištevali med trge, čeprav se zdi trški status nekaj časa vprašljiv.¹⁶⁷ Pod Italijo, kamor je prišla po dokončni razmejitvi leta 1920, je v procesu združevanja občin že leta 1928 izgubila samostojnost in ostala do danes sestavni del občine Trbiž.¹⁶⁸

Sklep

Bela Peč je bila torej od prve polovice 16. stoletja trg z razvito upravno-sodno avtonomijo, ki je imela med tovrstnimi trgi na Kranjskem to posebnost, da se je edina izoblikovala iz avtonomije fužinarjev. Ti so najbrž volili svojega sodnika, predhodnika trškega sodnika, že okoli leta 1400. Proces preoblikovanja fužinarske naselbine v trško se je začel najpozneje konec 15. stoletja, ko sta izpričana prva tržana (1499), in se zaključil v štiridesetih letih 16. stoletja. Ključnega po-

¹⁶³ Prav tam, str. 186.

¹⁶⁴ Archivio parrocchiale Fusine in Valromana, Sterbebuch 1770–1820, pag. 75, 7.10. 1813.

¹⁶⁵ Žontar, *Struktura uprave*, str. 234–236.

¹⁶⁶ *Haupt-Ausweis*, fol. F2. – Kot prvi višji rihtar (*Oberrihter*) je konec leta 1814 izpričan Domicijan Huber, belopeški fužinar (Archivio parrocchiale Fusine in Valromana, Geburtsbuch 1784–1820, pag. 85, 31. 12. 1814). Zelo malo je znane ga o rihtarjih, ki so se v Beli Peči smeli naslavljal kot trški. Tako je Jurij Engelhart ob krstu otroka leta 1824 naveden kot Marktrichter (prav tam, Taufregister 1820–1844, pag. 21, 30. 10. 1824).

¹⁶⁷ Prim. *Landes-Regierungsblatt*, str. 202; *Orts-Repertorium*, str. 68; *Special-Orts-Repertorium* (1884), str. 102; *Special Orts-Repertorium* (1894), str. 94; *Gemeindelexikon von Krain*, str. 116; *Spezialortsrepertorium von Krain*, str. 71. – V treh imenikih krajev iz let 1874, 1884 in 1905 je Bela Peč navedena le kot vas, ne kot trg (gl. v isti opombi zgoraj).

¹⁶⁸ Müller, *Le case del Comune Catastale di Weissenfels*, str. 21.

¹⁵⁶ Gl. op. 150.

¹⁵⁷ ARS, AS 133, Gospodstvo Bela Peč, Urkunden und Verbriefungs-Protokoll II 1733–1809, 31. 5. 1792. Zabeležba o prepisu ima datum 10. maj 1793.

¹⁵⁸ ARS, AS 1080, šk. 10, fasc. 13, Graščinski arhivi (B–N), Bela Peč, 1. 1. 1781.

¹⁵⁹ Prim. Müller, *Le case del Comune Catastale di Weissenfels*, zlasti str. 113–160 (historiat posameznih hiš).

¹⁶⁰ Po franciscejskem katastru je bilo v lasti občine le nekaj zemljiških parcel in nobena stavbna (ARS, AS 176, Cenilni operati, L 330, k. o. Bela Peč, zapisnik zemljiških in stavbnih parcel, 27. 1. 1830).

¹⁶¹ Archivio parrocchiale Fusine in Valromana, Geburtsbuch 1784–1820, pag. 72, 8. 2. 1811.

¹⁶² Žontar, *Struktura uprave*, str. 185, 190.

mena za »povzdignitev« naselbine v trg je bila njena lega pod gradom, sedežem obsežnega teritorialnega zemljiškega gospodstva. Po svoji fiziognomiji, gospodarski naravnosti in poklicni strukturi prebivalstva je trg ostajal tipično fužinarsko naselje, razdeljeno v tri dele – Zgornja, Srednja in Spodnja Fužina – in je od srede 17. do srede 19. stoletja ohranjal precej stabilno število hiš in prebivalcev. Od 16. stoletja se je pri fužinarskih obratih opazno spremenila lastniška struktura, saj so prvotne družabnike s precej uravnoteženimi lastniškimi deleži zamenjale maloštevilne močne fužinarske rodbine, dolgo časa tri (pri vsaki fužini ena) in okoli leta 1830 le še dve. Tipični trški gospodarski dejavnosti obrt in trgovina sta bili v Beli Peči zastopani izrazito šibko, po eni strani zaradi premajhnih domačih potreb in po drugi zaradi prevelike bližine Trbiža, ki je lahko zadovoljil vsem potrebam Belopečanov po neagrarnih storitvah in izdelkih.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Archivio parrocchiale Fusine in Valromana

ARS – Arhiv Republike Slovenije

AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko

AS 133, Zemljiška knjiga za sodni okraj Kranjska Gora

AS 168, Trg Žužemberk

AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko

AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko

AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko

AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko

AS 1073, Zbirka rokopisov

AS 1080, Zbirka Muzejskega društva za Kranjsko, Muzejskega društva za Slovenijo in Histo-ričnega društva za Kranjsko

KLA – Kärntner Landesarchiv, Klagenfurt

KLA 112, Allgemeine Handschriften Sammlung

NŠAL – Nadškofjski arhiv Ljubljana

NŠAL 100, Kapiteljski arhiv Ljubljana

Župnijski arhiv (= ŽA) Jesenice

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv, Graz

I. Ö. Hofkammer, Sachabteilung (= I. Ö. HK-Sach)

LITERATURA

Alphabetische Tabelle aller Ortschaften des Laibacher Kreises. Laibach 1818.

Buchberger, K.[arl]: Zur Geschichte der Bergwerke Weißenfels und Labiz. *Mittheilungen des Musealvereines für Krain* XIX (1906), str. 180–195.

Dimitz, August: *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813. Mit besonderer Rücksicht auf Kulturentwicklung. Dritter Theil. Vom Regierungsantritte Erzherzog Karls in Innerösterreich bis auf Leopold I. (1564–1657).* Laibach: Ig. v. Kleinmayr & Fed. Bamberg, 1875.

Dinkluge, Karl: *Kärnten um 1620. Die Bilder der Khevenhüller-Chronik.* Wien: Edition Tusch, 1980.

Florijančič pl. Grienfeld, Janez Dizma: *Deželopisna karta vojvodine Kranjske. Ljubljana 1744. Faksimile* (Monumenta slovenica VI). Ljubljana: Slovenska knjiga, 1995.

Frank, Karl Friedrich von: *Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblande bis 1806 sowie kaiserlich österreichische bis 1823 mit einigen Nachträgen zum »Alt-Österreichischen Adels-Lexikon« 1823–1918. 4. Band. O-Sb.* Schloss Senftenegg: Selbstverlag, 1973.

Freyer, Heinrich: *Alphabetisches Verzeichniß aller Ortschafts- und Schlösser-Namen des Herzogthums Krain in deutsch und krainischer Sprache, nebst der Decanats- und Pfarr-Eintheilung, in welcher die Ortschaft liegt, sammt Angabe der Entfernung derselben vom Curat-Orte als Commentar zur Special-Karte des Herzogthums Krain.* Laibach: Josef Blasnik, 1846.

Gašperšič, Jože: Gorenjsko železarstvo v XIV. in XV. stoletju. *Kronika* 7 (1959), št. 1, str. 5–10.

Gemeindelexikon von Krain. Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1900. Herausgegeben von K. k. statistischen Centralcommission. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1905.

Globočnik, Anton: Geschichtlich-statistischer Ueberblick des Bergortes Eisern. *Mittheilungen des historischen Vereines für das Herzogthum Krain* XXII (1867), str. 1–31.

Golec, Boris: Erze, Wasser, Feuer und Erdbeben als Mitgestalter der räumlichen, wirtschaftlichen und sozialen Antlitzes der Städte und Märkte in Krain in der vormodernen Epoche. V: Štih, Peter (ur.) – Zwitter, Žiga (ur.): *Man, Nature and Environment between the Northern Adriatic and the Eastern Alps in Premodern Times.* Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2014, str. 156–180.

Golec, Boris: Trg Žužemberk v dobi trške samouprave (do 1849). V: Legan, Marjan (ur.) – Rozman, Jože (ur.): *Žužemberški grad. Suhokranjski zbornik 2000.* Žužemberk: Občina, str. 30–45.

Hassinger, Herbert: *Geschichte des Zollwesens, Handels und Verkehrs in den östlichen Alpenländern vom Spätmittelalter bis in die zweite Hälfte des 18. Jahrhunderts. Band 1. Regionaler Teil. Erste Hälfte: Westkärnten–Salzburg mit einer Karte* (Deutsche Handelsakten des Mittelalters und der Neuzeit.

- Band XVI/1). Stuttgart: Franz Steiner Verlag Wiesbaden, 1987.
- Haupt-Ausweis über die Einteilung des Laibacher Gouvernementsgebietes in Provinzen, Kreise, Sectionen, Bezirks-Obrigkeiten, Hauptgemeinden, Untergemeinden und Ortschaften, nebst deren Häuser- und Seelenzahl im Jahre 1817* [Laibach, 1817].
- Hauptmann, Ljudmil: Razvoj družbenih razmer v radovljiškem kotu do krize petnajstega stoletja. *Zgodovinski časopis* VI–VII (1952–53), str. 270–284.
- Höfler, Janez: *Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem: Kranjska*. 1. izdaja. Elektronska knjiga. Ljubljana: Viharnik, 2015.
- Lačen Benedičič, Irena (ur.): *Ortenburški rudarski red*. Planina pod Golico: Krajevna skupnost, 2001.
- Landes-Regierungsblatt für das Herzogthum Krain. Zweiter Theil. VI. Stück. IX. Jahrgang. Deželni vladni list za krajnsko vojvodino. Drugi razdelk. VI. del. IX. leto*. Laibach – V Ljubljani: Rosalia Eger & Sohn, Rozalija Eger in sin, 1857.
- Mlinar, Janez: Povednost srednjeveških urbarjev. Primer belopeškega urbarja iz leta 1498. V: Bizjak, Matjaž (ur.) – Žnidaršič Golec, Lilijana (ur.): *Urbarni na Slovenskem skozi stoletja*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, Zgodovinski inštitut Milka kosa ZRC SAZU, 2016.
- Mlinar, Janez: Slepo črevo Kranjske. Prispevek h kolonizacijski zgodovini Zgornjesavske doline. *Zgodovinski časopis* 59 (2005), št. 3–4, str. 333–340.
- Mohorič, Ivan: *Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1969.
- Müller, Mauro: *Le case del Comune Catastale di Weissenfels 1749–2000*. Tarvisio: [Mauro Müller], 2007.
- Müllner, Alfons: *Geschichte des Eisens in Krain, Görz und Istrien von der Urzeit bis zum Anfange des XIX. Jahrhunderts*. Wien und Leipzig: Halm und Goldmann, 1909.
- Orts-Repertorium des Herzogthums Krain. Auf Grundlage der Volkszählung vom 31. Dezember 1869 bearbeitet von der k. k. statistischen Centralcommission. Imenik krajev vojvodine Kranjske. Sestavljen na podlagi ljudskega številskega od 31. decembra l. 1869 po c. kr. statistični centralni komisiji*. Laibach – Ljubljana: Ign. v. Kleinmayr und Fed. Bamberg, 1874.
- Podlogar, Leop.[old]: Iz zgodovine kranjskih trgov. II. Kranjski trgi. 1. Bela peč. *Vrtec* 50 (1920), str. 25–27, 51–56.
- Rajšp, Vinko (ur.): *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Opisi. 4. zvezek*. Ljubljana: ZRC SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 1998.
- Santonino, Paolo: *Popotni dnevniki*. Celovec – Dunaj – Ljubljana: Mohorjeva založba, 1991.
- Sapač, Igor: Grad Bela Peč/Weissenfels in njegov arhitekturnozgodovinski pomen. *Kronika* 64 (2016), št. 3. Iz zgodovine Zgornje Gorenjske, str. 353–388.
- Special Orts-Repertorium von Krain. Neubearbeitung auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1890. Herausgegeben von der K.K. Statistischen Central-Commission. Specijalni repertorij krajev na Kranjskem na novo predelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. decembra 1890. Na svetlo dala C. Kr. Centralna statistična komisija*. Wien: A. Hölder, 1894.
- Special-Orts-Repertorium von Krain. Herausgegeben von der K. K. statistischen Central-Commission. Obsiren imenik krajev na Kranjskem. Na svetlo dan po C. Kr. statistični centralni komisiji*. Wien: A. Hölder, 1884.
- Spezialortsrepertorium von Krain. Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910. Herausgegeben von der Statistischen Zentralkommission*. Wien: Verlag der deutschösterreichischen Staatsdruckerei, 1919.
- Steska, Viktor: Ilirska Koroška v ljubljanski škofiji. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko XVI* (1906), str. 53–70.
- Šorn, Jože: Pregled našega železarstva za stoletje od okoli 1760 do okoli 1860. *Zgodovinski časopis* XXXII (1978), št. 3, str. 243–247.
- Valvasor, Janez Vajkard: *Topografija Kranjske 1678–1679. Skicna knjiga*. Faksimiliran natis originala iz Metropolitanske knjižnice v Zagrebu. Ljubljana: Valvasorjev odbor pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, 2001.
- Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre deß Hertzogthums Crain, I–XV*. Laybach – Nürnberg: Wolfgang Moritz Endter, 1689.
- Valvasor, Johann Weichard: *Topographia Ducatus Carnioliae Modernae. Wagensperg in Crain, 1679* (faksimilirana izdaja). Ljubljana: Cankarjeva založba, München: Dr. Dr. Rudolf Trofenik, 1970.
- Valvasor, Johann Weikhard Frhr von: *Opus insignium armorumque = Das grosse Wappenbuch /zussammen gebracht durch Johann Weichart Valvasor*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1993 (faksimile rokopisa).
- Žontar, Jože: *Struktura uprave in sodstva na Slovenskem od srede 18. stoletja do leta 1848*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1998.

Z U S A M M E N F A S S U N G

Entstehung und Entwicklung des eisenproduzierenden Marktes Bela Peč (Weissenfels/Fusine in Valromana) und seine Besonderheiten

Die Herrschaft Bela Peč/Weissenfels im nord-westlichsten Teil Oberkrains und des ehemaligen Landes Krain stellt schon wegen seiner Entstehung in der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts eine Besonderheit dar. Zunächst Teil der Herrschaft Radovljica/Radmannsdorf wurde sie unter der Herrschaft der Grafen von Cilli zu einer eigenen Herrschaft. In der Folge kam es zum Bau einer Burg über dem Ort, der als Sitz der Herrschaft diente und direkt an der Herrschafts- und Landesgrenze zu Kärnten lag. Ebenso spezifisch ist die Entstehung und Entwicklung des gleichnamigen Marktes im engen Tal unter dem Burgberg. Die langgestreckte Marktsiedlung entwickelte sich nämlich aus einer eisenproduzierenden Siedlung, die einige Jahrzehnte älter war als die Burg – das erste Hammerwerk wurde 1394 erwähnt. Ihre Bewohner erhielten zu Beginn der Neuzeit den Status von Marktbewohnern und wurden zu Marktbürgern. Der Bergrichter (1404 erstmals erwähnt) wurde zum Marktrichter. Dieser Sachverhalt wurde nie schriftlich rechtsgültig festgehalten. Das Bestreben der Gewerke stimmte eben in einem gewissen Moment mit den Interessen des Grundherrn überein.

Nur Bela Peč/Weissenfels erhielt den Marktstatus, während andere Bergbau- und eisenverarbeitende Orte in Krain diesen Status nicht bekamen. Bela Peč/Weissenfels war durch die Lage unmittelbar unter dem Sitz der weitläufigen Territorialherrschaft im Vergleich zu anderen derartigen Siedlungen absolut im Vorteil, wobei die Burg jenen Faktor darstellte, der anderswo fehlte. Die Bildung eines Marktes und seiner Attribute ist als ein Prozess zu verstehen, und nicht als ein einmaliges Ereignis. Die Unterstützung der Grundherrschaft bei der Durchsetzung des Markttitels stand im Zusammenhang mit Vorbildern in der Nachbarschaft bzw. mit dem Konkurrenzdenken. Auf der Herrschaft der Bischöfe von Bamberg entstanden nämlich im 15. Jahrhundert im Kanaltal sogar zwei Marktsiedlungen, die mit der Eisenproduktion zu tun hatten – Naborjet/Malborghetto und Trbiž/Tarvisio.

Auch nachdem sich der Markttitel bei Bela Peč/Weissenfels durchgesetzt hatte, blieben der bestehende Charakter und das Ortsbild weiterhin erhalten. Es unterschied sich nicht von anderen Siedlungen vergleichbarer Größe, die eine ähnliche Entstehungsgeschichte hatten. Der größte Unterschied lag

darin, dass die Hammergewerke von Bela Peč/Weissenfels mit der Einwilligung des Grundherrn ihren Bergrichter zu einem Marktrichter „transformierten“ und nach dem Vorbild der Märkte mit entwickelter Autonomie das Institut des Marktbürgers schufen (mit individuell verliehenen Rechten), sowie Marktorgane.

Durch mehrere Jahrzehnte blieb die Erwähnung zweier Marktbürger in einer Urkunde von 1499 der einzige Beweis für den Marktstatus von Bela Peč/Weissenfels. Den Markt und die Marktbürger vermissen wir im ältesten Urbar der Herrschaft Bela Peč/Weissenfels aus dem Jahre 1498, in dem zwar ein (Berg)Richter erwähnt wird, ebenso wie in den Quellen aus den Jahrzehnten danach. Den Ursprung und den Inhalt des Richteramtes offenbart das bald nach 1523 entstandene „Memorial zu Weissenfels“, wo es heißt, dass die Hammerleute (Hamerleüt vnder Weissenfels) selbst den eigenen Richter wählen und ihn dem Pfleger der Herrschaft Bela Peč/Weissenfels präsentieren, der für sie auch die zweite Instanz darstellt. Ein sehr guter Beleg dafür, wann und wie sich die Titulierung des Richters als Marktrichter durchsetzte, die Siedlung als Markt bezeichnet wurde und die angesehenen Bewohner als Marktbürger angesprochen wurden, findet sich im Marktbuch aus der Zeit 1525–1734, in dem zunächst nur die wichtigeren Gerichtsprotokolle eingetragen wurden. Bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts setzte sich hier die typische Terminologie der Märkte mit entwickelter verwaltungs-gerichtlicher Autonomie durch: Marktrichter, Markträte und Marktbürger. In der zweiten Hälfte dieses Jahrhunderts verfestigte sich auch der Unterschied im Status von Gericht und Verwaltung in Bela Peč/Weissenfels einerseits und in allen übrigen Bergbau- und Eisenhammerorten in Krain andererseits. Diese unterwarfen sich mit ihren Bergbaugerichten nämlich einer neu gegründeten Instanz – dem landesfürstlichen (Ober-)Bergrichter für Krain. Bela Peč/Weissenfels funktionierte hingegen ebenso wie jeder anderer Markt mit entwickelter Autonomie und behielt seine autonomen Organe bis zur französischen Besatzung am Beginn des 19. Jahrhunderts.

Nach seiner Physiognomie, seiner wirtschaftlichen Orientierung und der Berufsstruktur der Bevölkerung blieb der Markt ein typischer Ort der Eisenproduktion, der aus drei Teilen bestand: Ober-, Mittel- und Unterhammer. Von Mitte des 17. bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts blieb die Zahl der Häuser ziemlich stabil (etwa 60), ebenso die Einwohnerzahl (etwas mehr als 300). Seit dem 16. Jahrhundert änderte sich die Besitzstruktur der Hammergewerke merklich, da die ursprünglichen Mitgesellen mit ziemlich ausgeglichenen Anteilen durch wenige starke Gewerkefamilien ersetzt wurden, lange waren es drei (bei jedem Hammer eine), um 1830 aber nur noch zwei. Die typischen Wirtschaftszweige ei-

nes Marktes, Handwerk und Handel, waren in Bela Peč/Weissenfels ausgesprochen schlecht vertreten, einerseits wegen dem zu geringen Bedarf der heimischen Bevölkerung und andererseits wegen der zu großen Nähe zu Trbiž/Tarvisio, wo die Bedürfnisse der Bewohner von Bela Peč/Weissenfels nach nicht-agrarischen Produkten und Dienstleistungen ausreichend befriedigt werden konnten. Verkehrstechnisch lag Bela Peč/Weissenfels nicht ungünstig, der Markt befand sich nicht weit von zwei bedeutenden Verkehrswegen aus Italien und Krain nach Kärnten, durch den Markt selbst verlief jedoch nie eine wichtigere Verkehrsverbindung. Der Ort bekam auch die Übersiedlung des Sitzes der Herrschaft Bela Peč/Weissenfels in das obere Savetal zu spüren, was endgültig um das Jahr 1700 passierte.

Da Bela Peč/Weissenfels nach dem Zerfall der österreichisch-ungarischen Monarchie an Italien fiel (der heutige Name ist Fusine in Valromana) und da die Bevölkerung zum überwiegenden Teil deutsch war, schenkte die slowenische Geschichtsschreibung und Landeskunde diesem Ort kaum Aufmerksamkeit. Auch auf der italienischen Seite ist erst in der letzten Zeit das Interesse für die Vergangenheit dieses Ortes, dessen Bevölkerung im 20. Jahrhundert ziemlich stark ausgewechselt wurde, größer geworden. Dieser Beitrag versucht das ausgesprochen mangelhafte Wissen über die Anfänge und Entwicklung von Bela Peč/Weissenfels bis zum Ende der Marktautonomie am Beginn des 19. Jahrhunderts zu ergänzen. Spätere Epochen wurden jedoch nur skizziert.